

CUARTO INFORME DE
RESULTADOS
Mauricio Vila Dosal
15 ENERO 2023

**U NÚUKIL ICH MAAYAT'AAN LE K'ÁATCHI'OB TU
MEETAJ H. CONGRESO TU PÉETLU'UMIL YUCATÁN**

CUARTO INFORME DE GOBIERNO

DR© Gobierno del Estado de Yucatán 2018 - 2024

Calle 61 x 60 y 62, Col. Centro. C.P. 97000
Mérida, Yucatán, México.

Impreso y hecho en México.

La reproducción total o parcial de este documento podrá efectuarse mediante autorización de la fuente y dándole el crédito correspondiente.

Enero de 2023
www.yucatan.gob.mx

CUARTO INFORME DE
RESULTADOS
Mauricio Vila Dosal
15 ENERO 2023

1. Jayp'éel áantajil wa consultas ts'a'ab tí' u meyajil Médico 24/7 yéetel tak tu'ux ku k'uchul le meyajila'

Tí' le ja'aba', u meyajil Médico 24/7 tu ts'áaj 208,788 áantajilo'ob beeta'ab utí'al u yáanta'al láaylí' le u xookil máako'ob a'ala'ano'. Beyxane', tí' u meyajil le jala'achila' ts'a'ab 624,974 áantajilo'obil consultas utí'al le jaytúul wíinik ts'óok u ya'ala'al u xookilo' yéetel tu k'a'abetkunsóob le áantajila' tu séeba'anil wa utí'al u k'a'amal tu kúuchilo'ob ts'aakankil tí' u súutukil ts'óok u k'a'alal wa ts'óok u meyaj le kúuchilo'obil péetlu'umila' wa le ku meyajóob utí'al le nojlu'umila' tu'ux ku k'a'abetchajal u k'a'amal máak utí'al u táan óolta'al.

Yéetel le meyajila' ku chúukbesa'al ka béeyak u bisa'al u meyajil ts'aakankil bulk'iin 24 horas tuláakal le tsolank'iinilo'ob tí' tuláakal u méek'tankaajilo'ob le péetlu'uma'.

2. Ba'ax ku beeta'al tu meyajil Planet Youth

Táankelemilo'ob Yucatán, Planet Youthé' jump'éel meyaj beeta'an utí'al u táakmuk'ta'al nu'ukulilo'ob utí'al u kaláanta'al táankelemo'ob, u píitkunsá'al sajbe'entsilo'ob je'el u loobiltiko'obe' yéetel u beeta'al kúuchilo'ob tu'ux ku kaláanta'alo'ob yéetel u ma'alobkinsa'al bix u kuxtalo'ob, tu'ux ku ts'a'abal táanil k'ána'an ba'alo'ob je'ex: najil xook, láak'tsilil, súutukilo'ob náaysaj óol yéetel múul meyaj ichilo'ob. Ba'ax ku kaxta'al tí' le meyajila' letí' le je'eloba':

1. U ya'abkunsá'al le súutukil ku máansik táankelemo'ob, paalalo'ob yéetel xch'úupalalo'ob yéetel u láak'tsilo'obo'.
2. U p'a'atal utí'al uláak' súutukil le u káajal u káaltalo'ob yéetel u ch'a'iko'ob drogas tak maanal 18 u ja'abilo'ob.
3. U beeta'al u táakpajal mejen paalal, mejen xch'úupalal yéetel táankelemo'ob tí' meyajilo'ob uts tu t'aano'ob yéetel kaláanta'ano'ob tumen nukuch máako'ob u kaláantikóob u yúuchul tu beel.

Le u beeta'al u meyajil táankelemilo'ob Yucatán, Planet Youthé' ku ch'a'ik jejeláas meyajóob ku taalo'ob tí' u nu'ukulilo'ob meyaj Islandés utí'al Kanáanil Planet Youth, letí' le ku tso'olol te'ela':

1. U meyajta'al utí'al u máak'anta'al u nu'ukulilo'ob meyaj utí'al u chiimpoltik yéetel u ch'a' óoltik bix u miaatsil, bix u kuxtal kaaj yéetel bix u yéet biskubáaj u kajnaalilo'ob le petenlu'umila'.
2. U beeta'al le k'aatchi'ob "Juventud y Bienestar" tí' u xoknáalilo'ob 3er grado tí' u najilo'ob xook secundariau utí'al u jala'achil le lu'uma' yéetel tí' le ku meyajóob tu juunalo'ob wa privadas tí' 14 méek'tankaajo'ob yéeya'ano'ob, utí'al u yaantal xookilo'ob utí'al u yojéelta'al bix u ch'a'abal jejeláas ba'alo'ob ku ts'u'uts'al wa ku lu'uk'ul yéetel bix yanil u jets'ool tu pool táankelemo'ob tí' le méek'tankaajo'obo'.

3. U ts'áabal ojéetbil yéetel u péektsilta'al le ba'axo'ob tu ye'esaj le k'áatchi' beeta'abo': xoknáalilo'ob, yuumtsilo'ob yéetel na'atsilo'ob, táankelemo'ob, meyjulilo'ob jala'ach yéetel meyjulilo'ob méektankaajil, múuch'kabil kajnáalo'ob yéetel a koonolo'obo'; utí'al u múul beeta'al le meyajil unaj u beeta'alo'.
4. U ma'alobkinsa'al u meyajilo'ob jala'ach ikil u ch'a' oolta'al le ba'ax chiikbesa'ab tí' le k'áatchi' wa encuesta beeta'abo'.
5. U beeta'al meyajilo'ob tí' le kaajo'obo' utí'al táankelemo'ob ikil u chiimpolta'al le ba'axo'ob uts tu t'aano'ob utí'al u beeta'al e'esajilo'ob wa uláak' meyajilo'ob tu kaajalo'ob.
6. Jejeláas meyajilo'ob yéetel u tuukulil utí'al na'atsilo'ob yéetel yuumtsilo'ob
7. U beeta'al múuchkabilo'ob áantaj ichil tuláakal le máaxo'ob yaan u yilo'ob yéetel le kaajo' utí'al u béeykunta'al meyajio'ob utí'al táankelemo'ob.
8. U beeta'al u k'áatchi' wa encuesta "Juventud y Bienestar" tí' u xoknáalilo'ob 3ero. tí' u najilo'ob xook secundaria utí'al jala'ach yéetel le ku meyajio'ob tu juunalo'ob tí' le 14 méek'tankaajilo'ob yéeya'ano'obo' utí'al u yaantal u xookilo'ob ka béeyak u kéetel yéetel le yáax xookil beeta'abo'.

Le meyajila' yaan u beeta'al ichil u ja'abil 2022 tak 2024 tí' 14 méek'tankaajilo'ob tu lu'umil Yucatán yéeya'ano'ob tumen jach k'a'abet u táanil ch'a' oolta'al, letí' le je'eloba': Celestún, Chemax, Hunucmá, Kanasín, Jo', Motul, Oxkutzcab, Peto, Progreso, Ticul, Tizimín, Tekax, Umán yéetel Zaki'.

3. Ba'ax meyajilo'ob ts'ook u beeta'al tí'al u xu'ulsa'al le ya'abtal máako'ob kajakbalob tí' jump'eel naajil tu lu'umil Yucatán

Tí' le ja'aba' beeta'ab 3,567 meyajio'ob tí' najilo'ob, tí' le je'eloba' beeta'ab kúuchilo'ob wenel wa cuartos, kúuchilo'ob ichkiil wa baños yéetel u nu'ukulil utí'al u meyajta'al le ja'ó' wa biodigestor, k'óobenob ecológico'ob yéetel pak'il lu'umo'ob, utí'al u yáanta'al ikil u ma'alobkinsa'al najilo'ob tí' u kajnáalilo'ob Yucatán, u píitkunsá'al u kajtal ya'ab wiiniko'ob tí' mejen kúuchilo'ob mina'an le ba'axo'ob k'a'abet utí'al u kuxtalo'ob tu beel, beeta'ab kúuchilo'ob utí'al u je'el le máako'ob yéetel u beeta'al uláak' ba'axo'ob te' najilo'obo', yéetel le meyajilo'oba' ku píitkunsá'al u loobilta'al mejen paalal, u yéemel u chí'ichnaktal máako'ob wa estrés, u séebtal u meyaj u puksí'ik'al, u páatal máak chí'ichnakil yéetel u lúubul u yóol, yéetel le meyajila' ku ma'alobkinsa'al bix u kuxtal u kajnáalilo'ob Yucatán.

MEYAJILO'OB TI NAJILO'OB 2022	
Kúuchilo'ob wenel	1125
Kúuchilo'ob ichkl'il (IVEY + JAPAY)	1902
K'óobeno'ob ecológico'ob	527
P'ak'il lu'umo'ob	13
TULÁAKAL:	3567

Tí u meyajil le jala'achilá ts'óok u beeta'al maanal tí 27 mil meyajil najilo'ob utí'al u nojbe'énil u taanajo'ob yucateco'ob.

4. Ba'axo'ob beeta'ab utí'al u yaantal ma'alob meyajilo'ob tí le ja'ab (2022) te' péetlu'uma'

Tu ja'abil 2022 yéetel jejeláas meyajilo'obe' beeta'ab utí'al u béeykunta'al u taasa'al meyajilo'ob privado'ob (ku taalo'ob noj lu'um wa táanxel nojlu'ume') mokt'aanta'ab u xu'upul 12 mil 714 millonesil peso'ob ku taalo'ob tí jejeláas múuch'kabilo'ob meyaj wa empresas nojlu'um yéetel táanxel nojlu'umilo'ob ku beetiko'ob: ba'alob utí'al cheemil ja'ob, nook', nu'ukulilo'ob aeroespacialo'ob, túmben nu'ukulilo'ob utí'al u péeksilta'al ba'alo'o, tí u kúuchilo'ob utí'al u páatal wenel wiiniko'ob yéetel utí'al u kajtalóob chil uláak' ba'axo'ob, le jéelo'oba' béeykunta'ab maanal 20 mil meyajóob utí'al wiiniko'ob.

Beeyxan ichil le ba'axo'ob tu'ux xu'up taak'in utí'al u yúuchul meyaj beeta'ab tumen múuch'kabilo'ob táanxel nojlu'umilo'ob tu ja'abil 2022e' ku chiikpajal:

- Woodgenix III: jump'éeel múuch'kabil meyaj ku taal tu náach lu'umil China ku beetik nu'ukulilo'ob gabinetes utí'al k'óobeno'ob ku koonol táanxel nojlu'umilo'ob, le jéela' tu xupaj 110 millonesil peeso'ob yéetel tu jeék'abtaj 400 meyajilo'ob tu kaajil Seyé.
- Uchiyama: jump'éeel múuch'kabil japonesa ku beetik nu'ukulilo'ob automotriz utí'al sellos dinámicos yéetel estaticose', jeék'abta'ab tu kaajil Hunucmá le jéela' tu xupaj 1326 millonesil peeso'ob utí'al u meyaj yéetel tu jeék'abtaj mil meyajilo'ob.
- Webhelp, jump'éeel múuch'kabil meyaj francesa ku meyajtik túmben nu'ukulilo'ob tecnologías de la información, le jéela' tu jeék'abtaj mil meyajóob yéetel utí'al u béeytal u meyajé' tu xupaj 400 millonesill peeso'ob.
- Accenture yéetel juntúul inversión 84 millones pesos yéetel mil empleos directos.
- Tuláakal le bajux béeykunta'an u taasa'al tumen le jala'achilá' ku chukik maanal tí 114 mil millonesil peeso'ob ku béeykunsik u

je'ék'abta'al maanal tí 289 mil meyajo'ob.

5. Ba'axo'ob ts'o'ok u béeykunta'al yéetel u meyajil Yucatán Expone

Yéetel le meyaj utí'al u péektsilta'al yéetel u béeykunta'al u ko'onol le jejeláas ba'axo'ob ku beeta'al te' lu'umila' ku k'aaba'atik "Yucatán Expone" le je'ela' ku béeykuntik u táakmuk'ta'al u yúuchul koonol tí jejeláas jaatsilo'ob meyaj ku beeta'al tí le k'lu'uma' utí'al u nojbé'enil le ajmeyajilo'ob yucateco'ob, le je'elo'oba' ku béeykuntik u táakbeskuba'ob tí e'esajilo'ob koonol tí jejeláas lu'umilo'ob Mexico, ts'o'ok u ye'espajal xookilo'ob ma'alobtak'o'ob utí'al u je'etsel u meyajil yéetel u koonol mejen ajkoono'ob yéetel ajmeyaj k'abo'ob.

Yo'olal le je'elo' tí le ja'abila' le 568 aj-e'esajilo'ob meyaj ts'o'ok u táakpajalo'ob tí 7 e'esajilo'ob koonol payalt'anta'abo', tu'ux páajchaj u koniko'ob maanal tí 36 millonesil peeso'ob, yéetel le jaytúul máak táakpaj tí le e'esajilo'oba' ku máan tí 230 mil wiiniko'ob.

Le ba'axo'ob ts'o'ok u ye'espajal yéetel le ts'o'ok u ko'onolo'ob tí le meyajila' letí le je'elo'oba': xa'ak'o'ob, salsas, kaab, xaanabo'ob, nook'ilo'ob guayaberas, nook'ilo'ob le lu'uma', k'aano'ob, ba'alo'ob industrial, páawo'ob utí'al ko'olelo'ob, jats'uts nu'ukulilo'ob, ma'alob ch'ujuk waajilo'ob, marquesitas, ba'alo'ob natural, ba'alo'ob utí'al jaantbil, yéetel le yaan ba'al u yil yéetel uláak' jaatso'ob je'ex agroindustrial, industrial comercial, utí'al u beeta'al yéetel u ko'onol janale', u beeta'al nook', ba'al uk'bile' yéetel janalo'ob beeta'an tu beel je'ex úuch ka'achile' yéetel xanabo'ob.

6. Máakalmáak le ba'axo'ob ku ye'espajal ikil u k'uchul ajxiimbalilo'ob táanxel lu'umilo'ob tí le ja'aba'

Tu ja'abil 2022e' x'o'ok u k'uchul 99 noj cheemilo'ob ja' wa cruceros yéetel tu taaso'ob 252,224 wiiniko'ob tu k'áak'náabil Progreso, le je'ela' ku ye'esik u bin u ka'a ch'a'ik u yool le u k'uchul noj múuch'kabilo'ob ku taasiko'ob ajxiimbalilo'ob tí le lu'uma'.

Tí le súutukil táan u ya'alalo', le u taal noj cheemilo'ob ja' wa cruceros tí u lu'umil Yucatané' táan u ma'alobtal bey ku ye'esik tu k'iinilo'obo' tu'ux na'ak tak 67.8% ku k'uchulo'ob yéetel 53.6% wiiniko'ob ku taalo'obo' ikil u ke'etel le jaytúul taaliko'ob tu ja'abil 2019, yéetel ikil ma' kajik u k'oja'anil pandemia.

Yo'olal le je'ela', le u ka'a káajal u meyajil u k'uchul crucerose' tu béeykuntaj u ka'a ch'a'ik u beelil le meyajilo', le máaxo'ob ku ts'aaiko'ob le meyajil u bisa'al xiimbal le máako'ob ku taalo'obo' tu k'áak'náabil Progreso yéetel tu lu'umil Yucatán.

Tí' le súutukil ku ts'a'abal ojéetbile' k'uch le yáaxilo'obo', letí' le je'elo'oba': 1) World Voyager tí' u múuch'kabil meyaj naviera Mystic Cruises (tu k'iinil 6 tí' enero); 2) Ocean Voyager tí' u múuch'kabil meyaj American Queen Voyages (tu k'iinil 9 tí' enero); 3) Norwegian Prima tí' u múuch'kabil meyaj Norwegian Cruise Line (tu k'iinil 29 tí' octubre); 4) Disney Magic tí' u múuch'kabil meyaj Disney Cruise Lines (tu k'iinil 22 tí' noviembre); 5) Le Bellot tí' u múuch'kabil meyaj Ponant (tu k'iinil 9 tí' diciembre) yéetel 6) Radiance of the Seas tí' u múuch'kabil meyaj Royal Caribbean Cruise Line (tu k'iinil 15 tí' diciembre).

Ichil el meyajilo'ob beeta'ab tí' le súutukilo', utí'al u péektsilta'al maantats tí' le múuch'kabilo'ob meyaj navieras lu'umil Yucatané' bey jump'eel kúuchil jach ma'alob yéetel tu'ux je'el u béeytal u k'uchul le cruceroso', ch'a'achi'ita'ab u meyajil u péektsilta'al jump'eel boletin ichil ka'ap'eel wináalo'obe' ku k'aaba'atik "Yucatan Cruise Newsletter", le je'ela' utí'al u múuch'kabilo'ob navieras, le máaxo'ob ku bisiko'ob axiimbalilo'ob wa tour operadores, jala'achilo'ob portuarios yéetel tí' tuláakal le cruceroso'obe', tu winaalil mayo tu ja'abil 2020 jkaaj u túuxta'al 20 u p'eelel tí' le meyajila', le je'ela' ku ye'esike' táan u yúuchul meyaj ikil u máan u k'iinil u ts'óokol le pandemia', le boletina' ku ts'a'abal ojéetbile' ichil ingles yéetel je'el u béeytal u yeensa'al yéetel u xak'alta'al tí' <http://sefotur.yucatan.gob.mx/yucatancruisenews>

Unaj u ya'ala'al xane' tu k'iinil 26 tí' septiembre yéetel tumen je'ets' tumen u jala'achilo'ob u kaláanta'al utsil kuxtale', le u ts'a'abal pixchí' tu péetlu'umil Yucatané' ku ts'a'abal chéen tumen wa u k'aat máaki' wa voluntario tí' je'ek'ab kúuchilo'ob wa k'alab kúuchilo'ob, ba'ale' jach unaj u ts'a'abal ichil kúuchilo'ob toj óolal, kúuchilo'ob ts'aakankil wa tí' le camionó'obo' wa transporte público. Yo'olal le je'elo' tí' le súutukilo' ts'óoksa'ab le jeejeláas meyajilo'ob ku beeta'al utí'al tu k'áak'náabil Puerto Progreso tí' u meyajil Amigos de la Salud utí'al u k'a'amal yéetel u yaánta'al le a xiimbalilo'ob ku taalo'ob tí' cheemilo'ob cruceros, le meyajilo'oba' káajsa'ab tu winaalil julio tu ja'abil 2021 tumen u meyjulilo'ob u jala'achil u lu'umil Yuatán yéetel u jala'achil u méek'tankaajil Progreso, le je'ela' ma'alob úuchik u k'a'amal tumen le axiimbalilo'obo'.

Yo'olal u meyajil u péektsilta'al táanxel nojlu'umilo'ob, táan u béeykunta'al u péektsilta'al le lu'uma' tí' jeejeláas e'esajilo'ob wa ferias turísticas je'ex le Seatrade Cruise Global beeta'ab tu lu'umil Miami tu k'iinil 25 tak 28 tí' abril, tí' le je'ela' béeykunta'ab 9 múuch'táambalilo'ob meyaj yéetel le noj múuch'kabilo'ob navieras tí' le xóot' lu'umo'.

Beeyxan tí' le súutukil ts'óok u ya'ala'alo' béeykunta'ab u p'áatal yéetel u chiimpolta'al u k'aaba' Yucatán tí' Florida - Caribbean Cruise Association (FCCA), le múuch'kabila' ku much'ik le yáaxil kúuchilo'ob meyaj navieras yéetel k'áak'náabilo'ob tu'ux ku k'a'amal cruceros tí' u xóot'lu'umil Norteamérica yéetel Caribe. Beeyxan tu k'iinil 11 tak 14 tí' u winaalil octubre ts'óok u máanal táakbesa'ak tí' u 28º much'táambalil tí' cruceros tí' FCCA, beeta'ab tu lu'umil Ciudad de Santo Domingo, tu nojlu'umil República Dominicana, tu'ux

ch'áachi'ítaab le meyajilo'obo' utí'al u béeykunta'al u taasa'al way tu lu'umil Yucatán yéetel beeta'ab 5 much'táambalilo'ob meyaj yéetel u yáaxilo'ob navieras yéetel meyjulilo'ob utí'al u péektsilta'al le k lu'uma'.

Uláak' ba'axe', yéetel FCCA táakbesa'ak tí' le e'esajilo'ob Summit 2022 tu lu'umil San Juan, Puerto Rico tu k'iinil 1 tak 3 tí' junio, tí' le je'ela' béeykunta'ab 5 much'táambalilo'ob meyaj; tu ts'ook le je'ela' tu k'iinil

11 tak 15 tí' septiembre táakbesa'ab tu e'esajil Platinum Associate Member Advisory Council Cruise Summit (PAMAC) le e'esajil je'ela' beeta'ab tu cheemil crucero MSC Davina tu'ux béeykunta'ab u beeta'al 4 much'táambalilo'ob meyaj, beeyxan tu múuch'uba'ob yéetel u jóolpóopilo'ob le múuch'kabilo'ob navieras yéetel FCCA utí'al u yúuchul tsikbal yo'olal ba'alo'ob yaan u yil yéetel u kóojol beeyxan u meyajil cruceros.

Ichil uláak' meyajilo'ob beeta'ab tí' le súutukilo', ku ye'espajal u beeta'al ka'ansajilo'ob yéetel much'táambalilo'ob kaambal utí'al u ma'alobkinsa'al u meyaj le máaxo'ob ku táakbesuba'ob utí'al u k'a'amal le ajxiibalilo'obo' tu k'áak'náabil Puerto Progreso, le je'elo'oba' ku ts'oolol te'ela':

1. U ka'ansajil "Vendedor de Excelencia" ts'a'ab tumen Aquila Cruice for Excellence, le je'ela' tu yáantaj 45 juntúulal táakpajo'ob yéetel beeta'ab tu k'iinil 3 tí' u wináalil octubre.
2. U ka'ansajil "Ingles Básico para la Atención al Turista" le je'ela' tu ts'áaj London House tí' u meyajil ka'ansaj Programa de capacitación tí' Sefotur, le meyajá' tu yáantaj 14 juntúulal táakpajo'ob yéetel beeta'ab tu k'iinil 7 tak 30 tí' noviembre.
3. U ka'ansajil "Manejo de conflictos con visitantes de cruceros" le je'ela' tu ts'áaj lemoneight consulting, le meyajá' úuch tí' k'iinil 14 tí' noviembre yéetel táakpajo'ob 57 juntúulal meyjulilo'ob áantaj wa prestadores de servicios.

Beeyxan unaj u ya'ala'ale' le xiimbal meyaj tu beetajo'ob u meyjulilo'ob u múuch'kabil naviera MSC Cruises tu nojkaajil Jo'é, ichil u meyajilo'ob u payalt'aanta'al meyjulilo'ob tu ja'abil 2022, le meyajila' tu béeykuntaj u je'ek'abta'al kúuchilo'ob meyaj utí'al maanal 200 táankelemo'ob táakpajo'ob utí'al u yokolo'ob meyaj tí' kúuchilo'ob meyaj cruceros tí' uláak' noj lu'umilo'ob, le meyajila' beeta'ab yéetel u yáantajil u mola'ayil Servicio Nacional de Empleo tu lu'umil Yucatán (SNEY), ku pa'ata'al ka béeyak u beeta'al tu ja'abil 2023.

Tu séeba'anile', ikil káajik u meyajil le jala'achila' u k'áak'náabil Progresoe' tso'ok u xokik u k'uchul 346 jump'éelel noj cheemilo'ob cruceros yéetel tu taasajo'ob 995,497 ajxiimbalilo'obo', le je'elo'oba' tu béeykunto'ob u xu'upul tumen le máaxo'ob taakilo'obo' maanal \$38.8 millonesil dólares amaericanos, le je'ela' ku ye'esik u k'ána'anil u jaatsil meyaj cruceros tumen ku táakmuk'tik u meyajil utí'al ajxiimbalilo'ob tu lu'umil Yucatán.

7. Ba'axo'ob ts'o'ok u béeykunta'al u beeta'al yéetel u meyajil conectividad aérea

Tí' le ja'aba', u noj kúuchil Aeropuerto Internacional tu nojkaajil Jo'é' "Lic. Manuel Crescencio Rejón" tu xokaj u k'uchul maanal tí' 3 millonesil ajxiimbalilo'ob (ikil u k'uchul wa u bino'ob) le xookil utí'al le meyaja' jach k'a'ana'an yéetel mix juntéen k'uchuk tak te'elo'.

Ka káajik u kaláanta'al kaaj tí' le k'oja'an tu taasaj Covid-19, le jala'achila' tu béeykuntaj u yaantal múul meyaj yéetel múul tsikbal maantats yéetel u yáaxilo'ob múuch'kabilo'ob meyaj aerolíneas je'ex: Aeroméxico, American Airlines, Avianca, Copa Airlines, Magnicharters, Neos, TAG Airlines, United Airlines, Viva Aerobus, Volaris, WestJet yéetel World2fly, le je'ela' utí'al u kaxta'al túumben bix je'el u béeytal u yaantal meyaj utí'al u k'uchulo'ob tí' le k lu'uma'.

Yo'olal le meyajilo'oba', yéetel uláak meyajilo'obo' yéetel u múuch'kabil meyaj Grupo ASUR, letí' le máax ku meyajtik u noj kúuchil Aeropuerto tu nojkaajil Jo'é', ichil le ja'ab ku ts'a'abal ojéetbile' tu je'ek'abto'ob u meyaj tuka'atéen le jejeláas xiimbalilo'ob utí'al uláak lu'umilo'ob je'ex:

- Magnicharters, utí'al u bin tu nojlu'umil La Habana (tu k'iinil 7 tí' enero) yéetel ka'ap'éeel vuelos ku k'uchulo'ob tí' jump'éeel p'isk'iin.
- Volaris, utí'al u bin tu lu'umil León (tu k'iinil 18 tí' noviembre) yéetel ka'ap'éeel vuelos ku k'ucuhlo'ob tí' jump'éeel p'isk'iin
- WestJet, utí'al u súutukil 2022 tak 2023 utí'al u nojlu'umul Toronto (tu k'iinil 29 tí' noviembre) yéetel jump'éeel vuelo ku k'uchul tí' le p'isk'iino'
- Viva Aerobús utí'al u bin tu no kaajil la Habana (tu k'iinil 5 tí' enero) yéetel tu lu'umil Querétaro (tu k'iinil 16 tí' diciembre) yéetel tu lu'umil León (tu k'iinil 18 tí' diciembre) le je'elo'oba' yéetel ka'ap'éeel vuelos tí' jump'éeel p'isk'iin junjump'éeelil.

Beeyxan tu káajsaj u meyajilo'ob 4 túumben xiimbalilo'ob wa rutas aéreas:

- TAG Airlines, utí'al u bin tu nojlu'umil Guatemala (tu k'iinil 29 tí' abril) yéetel tu kaajil Flores (tu k'iinil 8 tí' agosto) le je'ela' yéetel 4 yéetel 3 xiimbalilo'ob ku k'uchulo'ob tí' jump'éeel p'isk'iin junjump'éeelil.
- Viva Aerobús, utí'al u bin tu nojkaajil Toluca (tu k'iinil 23 tí' septiembre) yéetel jump'éeel vuelo ku k'uchul saansamal tí' le p'isk'iinilo' yéetel utí'al u nojkaajil Camagüey, Cuba (tu k'iinil 6 tí' octubre) yéetel jump'éeel vuelo ku k'uchul tí' le p'isk'iino'.

Uláak' ba'axe' jk'áaj xan u meyajil u bin vuelos utí'al u túumben Aeropuerto Internacional Felipe Ángeles tu lu'umil Ciudad tí' México (AIFA) le je'ela' yéetel u múuch'kabil meyaj Aeroméxico (tu k'iinil 21 tí' marzo) yéetel Volaris (tu k'iinil 15 tí' agosto) utí'al u páatal

ichil le ka'ap'eeel múuch'kabilo'ob aerolinease' u k'uchul 18 vuelos, beyxan chiikbesa'ab u ya'abtal u vuelosil Volaris utí'al u lu'umil Guadalajara.

Ichil le meyajilo'ob beeta'ab utí'al u béeykunta'al u yaantal múul meyajó' t'í yaan u beeta'al u nu'ukulilo'ob múul meyaj ichil jejeláas múuch'kabilo'ob Clúster t'í conectividad aérea t'í Yucatán, le je'ela' ku much'kiinsik jejeláas jo'olpópilo'ob t'í múuch'kabilo'ob utí'al jala'ach wa le ku meyajó'ob tu juunalo'obo', le je'eló'oba' ku kaxtiko'ob u yaantal kúuchilo'ob utí'al xaak'alil yéetel u yila'al ba'ax meyaj unaj u beeta'alí' yéetel tu'ux je'el u páajtal u yúuchul meyaj t'í u jaatsil meyaj sector aéreo', utí'al u béeykunta'al meyajilo'ob utial u péektsilta'al u taal wiiniko'ob, t'í le múuch'kabila' t'í yaano'ob u jo'olpópilo'ob SEFOTUR, Grupo ASUR, U Aeropuerto'il Chichén Itzá, u mola'ayil SEFOET yéetel u kúuchil meyaj Asuntos Internacionales.

Uláak ba'axe', ku péektsilta'al u meyajil t'í u ye'esajil Tianguis Turistico tu lu'umil México 2022, le je'ela' beeta'ab tu k'iinilo'ob 22 tak 25 t'í mayo tu kaajil Acapulco, tu lu'umil Guerrero, t'í le meyajila' béeykunta'ab u yaantal 11 much'táambalilo'ob meyaj yéetel u jo'olpópilo'ob Grupo ASUR, Aeropuerto tu lu'umil Toluca yéetel uláak' múuch'kabilo'ob aerolíneas t'í le lu'uma' yéetel t'í táanxel nojlu'umilo'ob, beyxan t'í le e'esajila' béeychaj u beeta'al le ba'aloba': 1) u ts'a'abal ojéetbil le túumben vuelo utí'al León - Mérida yéetel u ts'iibta'al u ju'unil utí'al u yúuchul meyaj ichil u mola'ayil SEFOTUR yéetel TAG Airlines.

Jach k'a'ana'an u ya'ala'ale' u je'ets'el jump'eeel u túumben kúuchil meyaj utí'al aerolíneas (Hub Aéreo), t'í u múuch'kabil aerolínea Viva aerobús tu noj kúuchil Aeropuerto Internacional tu noj kaajil Jo', le je'ela' yaan u béeykuntik t'í ooxp'eeel aeronavese' u k'uchulo'ob yéetel u p'aatalo'ob u súutuk yéetel le je'ela' yaan u béeykunta'al u k'uchulo'ob t'í le lu'uma' yéetel u je'ek'abta'al tak 600 meyajó'ob, le túumben kúuchilo' yaan u meyajtik maanal t'í 400 vuelos t'í jump'eeel p'isk'iin utí'al u taasa'al 160 mil ajxiimbalilo'ob, beeyxan u káajsa'al u meyaj 3 túumben xiimbalilo'ob rutas aéreas utí'al u yaantal meyajil yéetel bix u bin yéetel u suut máak tak Yucatán ku taalo'ob tu lu'umilo'ob León, Querétaro yéetel Toluca, yéetel le je'elo' t'í le súutukila' yaan 11 rutas t'í le múuch'kabil aerolínea utí'al u p'aatal bey le múuch'kabil línea ku ts'aaik ya'abach u páajtalil u taal wiiniko'ob t'í le péetlu'umila'.

Tak tu winaalil octubre, u kúuchil aeropuerto Internacional tu noj kaajil Jo'é' tu béeykuntaj u ma'alobkinsik u meyaj tak 114.5% t'í le kúuchilo'ob utí'al u bin máak t'í uláak' lu'um wa utí'al táanxel nojlu'umil, le je'ela' ikil u ke'etel yéetel le meyaj úuchik tak tu winaalil febrero tu ja'abil 2020, yéetel ikil ma' káajik le pandemio'.

Tak t'í le súutukila' láayli' ku meyaj le 11 rutas ku bino'ob wa ku taalo'ob t'í lu'umilo'ob t'í u nojlu'umil México (10 ts'ook u jeel káajsa'al u meyajó'ob yéetel yaan jump'eeel túumben) beeyxan 9 utí'al uláak' táanxel nojlu'um (4 ts'ook u jeel káajsa'al yéetel 5 túumbentako'ob)

ikil ma' káajik le pandemio' ku meyaj 13 utí'al uláak lu'umilo'ob tí le nojlu'uma' yéetel 4 utí'al uláak' táanxel nojlu'umilo'ob (tu wináalil febrero tu ja'abil 2020).

Yo'olal le je'elo' ka káajik le jala'achila' yéetel kex táan le pandemio', u kúuchil Aeropuerto Internacional tu nojkaajil Jo'é ts'ook u k'amik 9,577,830 juntúulal ajxiimbalo'ob (ichil le ku bino'ob yéetel le ku suuto'obo'), beeyxan tí le k'iinilo'oba' u kúuchil Aeropuerto tu noj kaajil Jo'é, tí yaan ichil u waxak wa 8 kúuchil tí le nojlu'uma' yo'olal le jaytúul wiinik ku k'uchul yéetel ku bino'ob ichil uláak' kúuchilo'ob terminales aéreas tí le nojlu'uma'.

8. Jayp'éel u ts'aakil vacunas utí'al u k'oja'anil Covid-19 ts'a'ab tu lu'umil Yucatán

Tu coordinación yéetel le jala'achó' u Mexico, ku aplicaron vacunas xu'ullsa'al COVID 19 tí le máaxo'ob ku médico, maestras, maestros, máaxo'ob yéetel le jo'olkaajo' 5 ja'abo'ob yéetel asab tí beeta'al Wey. Tak le Chúunul le ba'atelilo' tak le 2022 ku séen aplicado 5,114,554 dosis de acuerdo con oficiales registros reportados tumen le kúuchilo'ob. Páaybe'en mencionar tí le registro way sijnáaleche' u dosis aplicadas Kula'an in cargo le Secretaría tí le Bienestar tí le jala'achó' Federal.

Beyo' contribuimos utia'al u chukpachtik jump'éel 77 ti chúumuk cobertura jo'olkaajo' vacunada xu'ullsa'al le Covid-19 tí nacional, lela', de acuerdo con le reporte ken tí julio u 2022 tumen le Federación.

9. Ba'ax meyajilo'ob ts'ook ubeeta'al utí'al u ts'atáanta'al k'oja'anilo'ob tu tuukulo'ob tí le lu'uma'

MeMind

Le meyajil utí'al u p'íisil k'oja'anilo'ob tí kajnáalilo'ob wa tamizaje poblacional MeMind jump'éel nu'ukulil utí'al u yila'al wa yaan máaxo'ob k'oja'ano'ob tu poolo'ob wa tu tuukulo'ob, le meyajil je'ela' utí'al u yila'al ma' u yúuchul, u kaláanta'al yéetel u yaanta'al máaxo'ob je'el u loobiltiko'ob u kuxtalo'obo', le nu'ukulila' tí yaan ichil u meyajil "Juntos y Juntas por la Salud Mental de Yucatán", le je'ela' káajik tu k'iinil 19 tí septiembre tu ja'abil 2022 yéetel ku beeta'al jump'éel k'áatchi' tí teléfono celular, le je'ela' ku béeykuntik ka k'ajóolta'ak tumen kajnáalo'obe' wa k'oja'anilo'ob tí u tuukul, beyo' ka béeyak u yáanta'alo'ob wa ku k'abetchajal tí'ob.

Tí le ja'ab ku ts'aabal ojéetbila' ts'ook u beeta'al maanal 26,802 p'iisilo'ob tamizajes, tí le je'elo'oba' ts'ook u chiikbesa'al 53% (14,205) ma' k'oja'anilo'ob wa ma' sajbe'ensililo'ob, 37% (9,917) yano'ob ichil u chan p'íit sajbe'ensilil wa riesgo minimo, 4% (1,072) yéetel u p'íit

sajbe'entsilil wa riesgo bajo), 5% (1,340) ichil sa'ajbe'ensilil moderado, yéetel 1% (268) ichil ka'anal sa'ajbe'ensilil yéetel túuxtabo'ob tí u mola'ayil Servicios de Salud Mental tu lu'umil Yucatán utí'al u yáanta'alo'ob, le jaytúul máaxo'ob táakpajo'ob tu nojkaajil Jo'é tí yaan ichil 18,534 (69.15% tamizajes yéetel tí uláak' méek'tankaajilo'obe') 8,268 (30.85% tamizajes).

U meyajta'a yéetel u yáanta'al máako'ob wa código 100

Le meyajila' je'ets' tu k'iinil 18 tí febrero tu ja'abil 2022 yéetel káajik tu winaalil junio tu ja'abil 2022 utí'al u meyajta'al u talamil u yóota'al u loobila'al u kuxtal wiiniko'ob bey jump'éeel ba'ax jach k'ána'an u meyajta'al u yila'al bix u bin le k'oja'anilo' yéetel u beeta'al ma'alob meyajjo'ob utí'al u kaláanta'al u toj óolal yéetel u tuukulil máako'ob utí'al u beeta'al ma'alob meyajilo'ob.

Tí le ja'aba' múul meyajta'ab utí'al u beeta'al múuch'kabilo'ob enlaces tí planeación, múuch'kabilo'ob utí'al u beeta'al meyaj yéetel u kaláanta'al bix u yúuchul, beeyxan u yéeya'al enlaces tí planeación yéetel supervisión tí junjump'éeelil le 16 kúuchilo'ob toj óolal tu lu'umil Yucatán, ts'óok xan u ka'ansa'al 206 wiiniko'ob ichil le je'elo'oba' tí yaan psiquiatras, ajts'ak yaajo'ob, x-ántajilo'ob ts'akyaaj, meyjulilo'ob social, psicólogos yéetel meyjulilo'ob administrativo, beeyxan 25 much'táambalilo'ob meyaj yéetel jo'olpóopilo'ob tí le kúuchilo'ob toj óolalo'.

U meyajil utí'al u p'íitkunsal u yáanta'al wiiniko'ob yo'olal toj óolal (mhGAP ich ingles)

Le meyajila' ku kaxáantik le u meyjulilo'ob toj óolale' yéetel u yáantajilo'obe' ka u béeykunto'ob u xak'altiko'ob yéetel u p'iso'ob bix yanil le k'oja'anilo'ob tu pool máako'ob, neurológicos wa yo'olal u meyajta'al ba'alo'ob ku k'askúuntiko'ob u pool wiinik wa sustancias (MNS), le meyajila' ku beeta'al yéetel u nu'ukulil Intervencion mhGAP.

Tu ja'abil 2022 ts'óok u beeta'al 21 much'táambalilo'ob kaambal tí u meyjulilo'ob 111 kúuchilo'ob toj óolal wa unidades tí salud, tuláakal le tu táakbesuba'obe' 680 aj meyjulilo'ob toj óolal (medico yéetel paramedico) ichil le je'eloba' 47 tán u ts'óoksóob u xookil ts'akyaaj , le je'elo'oba' ka'ansa'ab tí'ob yéetel u nu'ukulil Guía de Intervención mhGAP para los trastornos mentales, neurológicos y por consumo de sustancias.

Ichil u meyajil le jala'achila' ts'óok u ts'a'abal 52 xookilo'ob tí 1,185 meyjulilo'ob toj óolal ichil le je'elo'oba' tí yaan ts'akyaajo'ob yéetel u yáantajilo'ob (personal médico yéetel paramédico) le ka'ansajila' beeta'ab yo'olal Guía de Intervención mhGAP para los trastornos mentales, neurológicos y por consumo de sustancias.

Múuch'kabiló'ob meyaj

Le meyajilá káajik tu wináalil enero tu ja'abil 2022 yéetel ku kaxtik ka béeyak u beeta'al meyajiló'ob yo'olal u toj óolalil u tuukul máak wa salud mental tí kajnáaliló'ob tí u kúuchiló'ob toj óolal, beeyxan tí u láak' tu'uxiló'ob ku k'áabetchajal utí'al u táakmuk'ta'al le múuch'kabiló'ob meyaj salud mental wa tí kajnáaliló'ob utí'al u kaláantiko'ob u toj óolalo'ob tu poolo'ob yéetel tu jets' óoliló'ob, utí'al le meyajó' ts'ók u beeta'al múuch'kabiló'ob meyaj tí u méek'tan kaajil Tekax, u mola'ayil SIIES, u kaajil Tinum, tu nojkaajil Jo' wa Mérida, Tzucacab, Tepakán, u najil xook Universidad del Sur, Tecnológico de Mérida, u kaajiló'ob Umán, Teya, Espita, Hunucmá, Muna yéetel Ticul.

Tu ja'abil 2022 beeta'ab 14 múuch'kabiló'ob meyaj brigadas tí méek'tankaajo'ob ichil le je'elo'oba' táakpaj 150 juntúulal brigadista'ob yéetel 37 juntúulal ajterapeutas, le je'elo'oba' tu béeykunto'ob jejeláas meyajiló'ob ichil tsikbaliló'ob, áantajiló'ob utí'al 8,971 juntúulal wiiniko'ob áantajo'ob tumen le múuch'kabiló'ob meyajó'.

Tsikbaliló'ob, p'iisiló'ob yéetel áantajiló'ob.

Utí'al u péektsilta'al yéetel u xu'ulsa'al talamiló'ob tu toj óolalil u pool máako'obe', tu ja'abil 2022e' beeta'ab 6,068 tsikbaliló'ob, 61,463 p'iisiló'ob tu'ux áanta'ab 88,159 máako'ob, ichil u meyajil le jala'achilá' ts'ók u beeta'al 33,152 tsikbaliló'ob yéetel 238,970 p'iisiló'ob utí'al u yáanta'al 263,254 máako'ob.

Yo'olal le ba'ax yaan u yil yéetel u k'a'amal yéetel u yáanta'al máako'ob tu ja'abil 2022e' beeta'ab 23,094 áantajiló'ob consultas yéetel 3,944 nu'ukuliló'ob utstal, ichil u meyajil le jala'achilá' ts'ók u beeta'al 65,608 áantajiló'ob wa consultas yéetel 16,887 nu'ukuliló'ob utstal.

10. Máakalmáak le k'a'ana'an ba'alo'ob páajchaj u beeta'al yéetel u meyajil Academias Deportivas

U meyajil Academias Deportivas utí'al Beisbol yéetel Futbol tí u méek'tankaajiló'ob le péetlu'uma' ku kaxáantik u péeksikubáaj yéetel u báaxal wiiniko'ob jejeláas u ja'abil u kuxtalo'obo' tí jejeláas jaatsiló'ob kajnáaliló'ob yéetel tí jejeláas petenlu'umiló'ob utí'al u báaxtikó'ob beisbol wa futbol, yéetel le je'ela' ku kaxta'al u p'iitkunsá'al u yaantal máako'ob maanal u polokiló'ob yéetel ku tsa'ayal k'oja'aniló'ob yo'olal u polokiló'obo' ichil mejen paalal yéetel táankelemo'ob yaan tí'ob ichil 6 tak 12 ja'abo'ob tí tuláakal u méek'tankaajiló'ob le péetlu'uma', beeyxan utí'al u yaantal keetil páajtaliló'ob utí'al u báaxalo'ob yéetel u yilá'al xan wa ma'alob u báaxalo'ob utí'al u bisa'alo'ob báaxal táanxel tu'ux tí le péetlu'uma'.

Tu ja'abil 2022e' beeta'ab 29,472 p'eelel much'taambalilo'ob xook wa baaxalo'ob entrenamiento ti' beisbol tu'ux taakpaj 2,206 xoknaalo'ob yeetel 29,664 horasil xook ti' futbol, ti' le je'ela' k'a'am 2,863 xoknaalo'ob ti' meek'tankaajilo'ob ti' le p'etlu'uma'. Ti' u meyajil le jala'achila' ts'o'ok u beeta'al 79,344 xooko'ob ti' entrenamientoil beisbol yeetel 81,600 xooko'ob ti' entrenamientoil futbol, yo'olal le je'elo tak ti' le suutukilo' ts'o'ok u taakpajal 19,869 xooknaalo'ob ti' u meek'tankaajilo'ob le p'etlu'uma'.

Beyxan, ichil le jejeláas ba'axo'ob ku beeta'al ti' le meyajila', tu ja'abil 2022e' beeta'ab le meyajil ti' mejen paalal Leones yeetel Venados, ti' le je'ela' béeychaj u xiimbalta'al tumen mejen xi'ipalal yeetel mejen xch'úupalal ti' jejeláas najilo'ob xook deportivo uti'al u cha'antiko'ob u baaxal Venados yeetel Leonesil Yucatán.

Le xiimbalilo'oba' beeta'ab uti'al u cha'anta'al 10 baaxalo'ob wa partidos ti' Leonesil Yucatán yeetel taakpaj 193 mejen xch'úupalal yeetel 1,076 mejen xi'ipalal, uláak' ba'axe' ti' 8 baaxalo'ob ti' Venadosil Yucatán tu'ux bino'ob cha'an 187 mejen ch'úupalal yeetel 777 mejen xi'ipalal.

11. Ba'ax meyajilo'ob beta'ab ichil u k'iinilo'ob u meyajil Otoño Cultural tu ja'abil 2022

Tu meyajilo'ob Otoño Cultural tu ja'abil 2022e' beeta'ab ichil u k'iinilo'ob 13 tak 30 ti' u winaalil octubre ti' le ja'aba'. Beeta'ab u xuupil \$2,999,950.00 peso'ob uti'al 95 meyajilo'ob tu'ux taakpaj 1651 ajbalts'aamilo'ob uti'al u cha'anta'al tumen 34,283 ajcha'anilo'ob.

Le 95 meyajilo'oba' leti' le je'elo'oba':

2 Meyajilo'ob xook	2 Cha'anilo'ob (cine)	5 Óok'otil danza clásica	2 Óok'otil danza contemporánea	3 Óok'otil danza folklórica	7 Jats'uts xook yeetel ts'iib	10 U paaxil música de cámara
23 U paaxil música popular	12 U paaxil trova yucateca	2 U balts'aamil teatro bilingüe (maya-español)	3 U balts'aamil teatro comunitario	3 U balts'aamil teatro contemporáneo	9 U balts'aamil teatro y música ti'al mejen paalal	12 U balts'aamil teatro regional

Le meyajilo'oba' beeta'ab tí jejeláas kúuchilo'ob ichil le je'elo'oba', 58 tu nojkaajil Jo' tu kúuchil balts'aam Teatro José Peón Contreras, u kúuchil Teatro Armando Manzanero, u kúuchil Sala Mayamax tí Gran Museo del Mundo Maya de Mérida (GMMMM), Cineteca Nacional Manuel Barbachano Ponce del Teatro Armando Manzanero, u kúuchil Sala de Conciertos del Palacio de la Música, Patio de Cuerdas del Palacio de la Música, u kúuchil Biblioteca Pública Central Manuel Cepeda Peraza, Paseo Lineal, Foro Alternativo Rubén Chacón, Teatro La Camarita, Asilo Brunet Celaráin, Casa de día "Las Palomas", Centro Integral para la plenitud de personas mayores "Renacer" , Hogar del Abuelo Feliz, Albergue temporal San Vicente de Paul, Estancia María Teresa CERESO Femenil, (Centro de Readaptación Social), CERESO Varonil (Centro de readaptación Social), u najil xook Centro Universitario Felipe Carrillo Puerto, Universidad Modelo, Paseo 60, Explanada de la Catedral.

Beyxane' beeta'ab le péektsililo'oba':

- 37 péektsililo'ob tí 22 méek'tankaajilo'obil le péetlu'uma': 10 tí u kúuchil balts'aam Teatro José María Iturralde Traconis tu kaajil Zakí wa Valladolid, Yucatán.
- 27 péektsililo'ob Chicxulub Pueblo, tu kaajil Conkal (2), Homún (3), Hunucmá (2), Kanasín, Maní, Motul, Panabá, Progreso, Sotuta, Sucilá, Tecoh, Tekantó, Tekax (2), Ticul (2), Tixkokob, Tixpéhuul, Ucu, Umán, Yaxkukul yéetel Yobáin.

12. Ba'ax meyajilo'ob ts'ook u beeta'al ikil u káajsa'al u meyajta'al u nu'ukulil u meyajta'al ba'alo'ob ts'ook u k'astal wa sistema metropolitano para el manejo de residuos

Utí'al u beeta'al ba'alo'ob yo'olal jump'éeel tí le ba'axo'ob jach ku taasik talamilo'ob yoo'kabile', meyajta'ab u beeta'al jump'éeel chiikulil utí'al u meyajta'al le ba'axo'ob ts'ook u k'astal yéetel ma' tu ka'a meyaj ku beeta'al nojkaajo'ob yéetel k'a'abet u kaláanta'al u meyajta'al tí petenlu'umil tu'ux kajakbal ya'abach máako'ob wa Zona Metropolitana Ubana tu kaajil Jo' (ZMUM), much'kinta'an yéetel u méek'tankaajilo'ob Conkal, Hunucmá, Mérida, Progreso, Kanasín, Tixpeual, Ucu yéetel Umán.

Utí'al u meyaj tu beel yéetel je'ex unaje', beeta'ab xaak'alilo'ob utí'al u yila'al wa je'el u meyaj tu beel yéetel je'ex jets'a'an utí'al le bajux a'ala'ab ku xupbil yéetel ichil le ba'axo'ob jets'a'an tumen a'almajt'aan, le meyajilo'oba' láak'inta'ano'ob tumen u noj mola'ayil Banco Interamericano tí Desarrollo, beyxan péektsilta'ab jump'éeel meyajil utí'al u yila'al bey nojkaajo'obe' utí'al u yila'al le ba'axo'ob ku jóosa'al tumen ma' tu meyaj wa ts'ook u k'astal, tí le je'ela' chiikbesa'ab 760 gramos ku jóosa'al sáansamal tumen junjuntúulil le wiiniko'ob tu najilo'obo'.

Yo'olal le je'elo' u jala'achil u p'etlu'umil Yucatane' tu ts'aj oj'etbil u meyajil Sistema Metropolitano de manejo de residuos sólidos tí le méek'tankaajilo'ob yaano'ob tu ba'pachil u nojkaajil Jo' je'ex: Conkal, Kanasin, Progreso, Tixp'ehual, Ucu' yeetel Uman, yeetel le je'ela' yaan u meyajta'al le 1,300 tonelasil saansamal, u k'aat u ya'ale' le 62% tí tuláakal le ba'axo'ob ku jo'saal pulbilo' wa ma' tu meyaj tí le lu'uma'. Le chiikulila' ku much'kiintik jejeláas yeetel túumben meyajilo'ob utí'al le ba'axo'ob ku k'a'amalo'. Ichil le ba'axo'ob ku beetbilo' tí yan u puusta'al yeetel u k'alal kúuchilo'ob tu'ux ku k'astal ba'alo'obe' utí'al u beeta'al kúuchilo'ob chéen utí'al u p'áatal junsúutuk, beeyxan uláak' ba'ax kun beetbilo' letí' le u béeykunta'al yeetel u t'óoxol nu'ukulilo'ob utí'al u meyajjo'ob je'ex camion'ob utí'al u mo'olol ta'amíis wa le ba'axo'ob ku pu'ulul, nu'ukulilo'ob cajas tí transferencia, tractocamiones, contenedores yeetel minicargadores'.

Yo'olal le kúuchilo'ob ku ya'ala'al tí'ob estacionesil transferencia nu'ukulilo'ob fotovoltaicos utí'al u yaantal corriente tí le kúuchilo'ob kanaanil yeetel utí'al u saaskuta'al le kúuchilo', uláak' ba'ax kun beetbilo' yaan u beeta'al kex 4 kúuchilo'ob puntos verdes utí'al u k'a'amal le ba'axo'ob kun pulbilo'.

Unajxan u ya'ala'ale' le meyajila' ku much'kiintik u ya'abile' u taak'in le p'etlu'uma', ba'ale' je'el xan u béeytal u taakpajal kajnaalo'ob yeetel jala'achilo'obil le méek'tankaajilo'obo' Beyxan u jala'achil u lu'umil yucatané' yeetel u mola'ayil Secretaria tí Desarrollo Sustentable yeetel le kaajjo'ob' tu joronts'ibto'ob u moka'anil utí'al u beeta'al jump'eel múuch'kabil Organismo público descentralizado yaan u béeykuntik u meyaj tu beel le ba'ax ts'ook u ya'ala'alo', beyxan u beeta'al jets'taanilo'ob meyaj utí'al u kaláanta'al le ba'axo'ob ku pu'ulul k'ajóola'an bey residuos sólidos tu kaajilo'ob yaan tu ba'apachil Jo'

Ichil le ba'axo'ob ma'alobtak ku taasik le meyajilo' tí yaan u p'itkunsaal le kúuchilo'ob tu'ux ku pu'ulul ba'axo'ob chéen beyo' ka máanak tí 10.4% tak 0% tí le petenlu'um ts'ook u ya'ala'alo', u ya'abkunsaal u meyajta'al tu beel le ba'axo'ob ku pu'ulul utí'al ma' u sen k'astal yeetel ma' u sen loobiltik yo'kabile' k'ajóola'an bey efecto invernadero utí'al u yeemel tí 42,158 tCO2e tí le ja'abo' * (le je'ela' letí' le k'ajóola'an bey emisiones tí GEI de 206,000 autos ku máano'ob tí jump'eel ja'ab tí le nojkaajo').

Tuláakal le je'ela' ku béeykuntik u yeemel u sen k'askunsaal yo'okabile', ja' yeetel iik', beyxan p'itkunsaab le talamilo'ob utí'al u toj oolalil kaaj, u péektsilta'al xan u ma'alobkinsaal bix u náajalo'ob yeetel u meyajjo'ob tu juunalo'ob u kajlaanilo'ob yucateco'ob.

Yeetel le meyaj ts'ook u ya'ala'alo' u lu'umil Yucatané' ku p'áatal bey le yaax lu'umilo'ob tu'ux ku yaantal u múul meyajil yeetel méek'tankaajilo'ob yo'olal le ba'ax ts'ook u ya'ala'alo', tu'ux ichil letí'obe' yaan u meyajtiko'ob jump'eel tí le k'ana'an ba'alo'ob utí'al u

kaláanta'al yóok'ol kab, yéetel jejeláas meyajilo'ob utí'al u ma'alobkinta'al u kuxtal wiiniko'ob tí le méek'tankaajilo'ob, tí jump'éeel kaaj ichil ma'alobil toj óolal yéetel u meyaj tu beel utí'al le máaxo'ob ku taaló'ob tu paach k'iino'obo'.

13. Ba'ax meyajil ku beeta'al tu kúuchilo'ob meyaj Centros Regionales Violeta

U kúuchilo'ob meyaj Centros Regionales Violeta'e' ku kaxáantiko'ob u yáantiko'ob utí'al u meyajó'ob tu juunalo'ob, u táakmuk'ta'alo'ob yéetel u yaantalo'ob ichil jets' óolil ikil ma' u loobilta'al mejen xch'úupalal,

xlo'obayano'ob yéetel ko'olelo'ob, le je'ela' yéetel much'táambalilo'ob meyaj, ka'ansaj, áantajil yéetel uláak' ba'axo'ob ku béeykuntiko'ob u táakmuk'ta'alo'ob, le je'eló'oba' ku beeta'al tí le kúuchilo'ob Centros Regionales Violeta, tu yáax kúuchilil, beyxan áantajil psicológica, jurídica, penal yéetel u meyajil trabajo social ku ts'aabal tu kúuchilo'ob áantaj Centros Regionales Violeta tu yóox kúuchil lekéen k'ábetchajak yéetel xma' bóolil

Tí le ja'aba' yéetel le kúuchilo'ob Centros Regionales tu yáax k'iinilo'ob beeta'ab 1,396 áantajilo'ob wa asesorías yéetel 1,303 meyajilo'ob sesionesil meyaj, tu ka'apéelil utí'al u táakmuk'ta'al ko'olelo'ob, beyxan beeta'ab 922 meyajilo'ob utí'al u náats'alo'ob tí uláak' mola'ayil yéetel tí áantajilo'ob tí u jala'achil le péetlu'uma', tuláakal le je'ela' utí'al u yáanta'al 4,267 ko'olelo'ob tí 17 méek'tankaajilo'ob. Uláak' ba'axe' k'u'ub 46,795 meyajilo'ob utí'al trabajo social, áantajil jets' óolil tuukul wa atención psicológica, jurídica yéetel penal tí 7,085 ko'olelo'ob tu natsájuba'ob tí le kúuchilo'ob áantajil Centros Regionales Violeta tí yóox jaatsil.

Tí u meyajil le jala'achila' ts'óok u k'u'ubul yéetel u beeta'al 4,519 áantajilo'ob asesorías yéetel 3,385 much'táambalilo'ob meyaj utí'al u meyajó'ob tu juunalo'ob yéetel u táakmuk'ta'al ko'olelo'ob, beyxan 2,405 áantajilo'ob utí'al u náats'alo'ob tí uláak' mola'ayilo'ob yéetel áantajilo'ob jala'ach, uláak' ba'axe' ts'óok xan u ts'aabal 140,231 áantajilo'ob jach utí'al waba'ax wa servicios especializados, beeta'ab 1,480 antajilo'ob utí'al u náats'alo'ob tí uláak' mola'ayilo'ob utí'al áantajillo'ob yéetel 834 múul meyajilo'ob tu'ux táakpaj 29,246 mejen xchúupalal, xlo'obayano'ob yéetel ko'olelo'ob.

14. Ba'ax meyajilo'ob beeta'ab ichil u meyajil Distintivo Violeta

U meyajil Distintivo Violeta'e' ku kaxáantik u beeta'al múul meyajilo'ob ichil u jaatsil meyaj empresarial yéetel mola'ayilo'ob xook superior utí'al u yaantal kúuchilo'ob ma'alobtakó'ob yéetel u táakmuk'ta'al u meyaj mola'ayilo'ob utí'al u yaantal keetil kuxtal ichil ko'olelo'ob yéetel xiibo'ob, u táakmuk'ta'al ko'olelo'ob ikil u k'u'ubul u chiikulil "Distintivo Violeta"

Tí le ja'ab ku ts'aabal ojéetbile', ts'óok u beeta'al 56 much'táambalilóob meyaj yéetel ka'ansaj utí'al u meyjulilóob múuch'kabilóob empresa'ob, tí le je'eloba' ch'a'achí'ita'ab ba'alo'ob yo'olal keetil meyaj, u xu'ulsa'al loobilóob yéetel ma' u pech'oolta'al mix u yoota'al loobilta'al xch'uupo'ob; beeyxan beeta'ab 29 much'táambalilóob meyaj utí'al 459 ko'olelo'ob utí'al u táakmuk'ta'alo'ob chil u kúuchilóob meyaj. Beyxan beeta'ab 58 much'táambalilóob meyaj yo'olal keetil páajtalilóob u xu'ulsa'al loobilóob utí'alo'ob tu kúuchilóob xook superior, yo'olal le je'elo' k'u'ub 89 chiikulilóob Distintivo Violeta tí 23 múuch'kabilóob meyaj, 4 múuch'kabilóob cámaras empresariales, 3 múuch'kabilóob kajnáalo'ob yéetel 59 mola'ayilóob xook tí Educación Superior. Unaj xan u ya'ala'ale' le meyajila' jk'uch tí 8 méek'tankaajilóob, yéetel táakpaj 1,550 ko'olelo'ob yéetel 426 xiibo'ob. Beyxan le meyajá' áantajnaj utí'al u beeta'al 89 kúuchilóob áantaj nichil le kúuchilóob wa mola'ayilóob tu k'amo'ob u chiikulil Distintivo Violeta'.

Tí u meyajil le mola'ayila' ts'óok u k'u'ubul 89 chiikulilóob Distintivos Violeta yéetel ts'óok u beeta'al 66 múuch'tambalilóob kaambal utí'al u meyjulilóob empresas, 42 múuch'tambalilóob utí'al u táakmuk'ta'al ko'olelo'ob, beeyxan 58 much'táambalilóob yo'olal keetil kuxtal yéetel u xu'ulsa'al u loobilta'al ko'olelo'ob tí chiikulilóob digital, le je'ela' beeta'ab tí najilóob xook superior. Le meyajilóoba' tu béeykunto'ob u táakpajal 1,700 ko'olelo'ob yéetel 509 xiibo'ob.

15. Ba'ax meyajilóob ku beeta'al yéetel u múuch'kabilóob Brigadas Violetas

Le múuch'kabilóob Brigadas Violetae' ku kaxáantiko'ob ma' u loobilta'al ko'olelo'ob tí mejen kaajo'ob ikil u péektsilta'al le je'ela' joolnaj joolnaj, u páajtalilóob ko'olelo'ob yéetel u ts'aabal ojéetbil le chiikulilóob yaan utí'al u kaláanta'alo'ob, beeyxan meyajilóob jach utí'al le je'elo' utí'al u kaláanta'al ko'olelo'ob ku loobilta'alo'ob, le áantajilóobo' ku ts'aabal tí le kúuchilóob Centros Regionales Violeta'.

Tí le ja'ab ku ts'aabal ojéetbile', much'kiinta'ab 15 brigadas violeta tí 14 méek'tankaajilóob utí'al u k'uchul tí 3,292 ko'olelo'ob yéetel 782 xiibo'ob.

Beyxane' bisa'ab ju'unilóob joolnaj joolnaj utí'al u k'uchulo'ob tí 106 méek'tankaajo'ob, utí'al u k'uchul u yáanta'al 38,704 ko'olelo'ob yéetel 12,366 xiibo'ob.

Tí u meyajil jala'ach ku ts'aabal ojéetbila' ts'óok u mu'uk'a'ankuunsa'al 19 múuch'kabilóob brigadas violeta tí 15 méek'tankaajilóob, tí le je'eloba' k'u'ub tuláakal le ba'ax yaan u yil yéetel le Centros Regionales Violeta tí 4,090 ko'olelo'ob yéetel 1,052 xiibo'ob, beyxan bisa'ab joolnaj 3 le ba'axo'ob ku ya'alik le meyajó' tí le 106 méekt'ankaajilóobo' utí'al 51,070 wiiniko'ob.

16. Ba'ax meyaj ts'ook u beeta'al uti'al u je'ets'el u meyajil Sistema de transporte Va-y-Ven

U chiikulil plataforma del sistema Va y Ven ku much'ik le je'elo'oba':

- U nu'ukulilo'ob localizador uti'al le kisbuuts'o'obo' beyxan uláak' nu'ukulilo'ob uti'al u kaláanta'alo'ob (acelerómetro, GPS, u nu'ukulilo'ob contadores pasajeros, validadores de tarjetas yéetel sensores de operación eléctrica)
- U nu'ukulil Módems GRPS uti'al transmisión tí' datos
- U chiikulil red tí' u meyjulilo'ob jala'ach ku k'amiko'ob yéetel ku kaláantiko'ob ba'axo'ob yo'olal le meyajilo'.
- Nu'ukulilo'ob procesadores centralizados uti'al u beeta'al e'esajilo'ob bix u meyajo'ob yéetel uti'al u yila'alo'ob tu beel.

Ruta periferico

- Ku implementó u bejil Periférico, k'ajóoltbil le túumben yaan u-y-Ko'oten, yáax tu incorporar le ma'alo'obt'al bo'ol electrónico, tí' xan le movilidad multimodal tí' le incorporar modernos autobuses yéetel racks utia'al a yéetel u u seguimiento tu k'iinil xiimbal tumen tí' le ka'anatako'ob yaan-y-Ko'oten; U bejil meyaj Sáansamal ichil le 5 u sáamal tak le 11 áak'ab (24 horas ichil le Chúunul le Rutas Nocturnas tí' k'iino'ob establecidos).

U nu'ukulil Tarjetas Inteligentes

- Káaj u meyajta'al u nu'ukulilo'ob bo'ol tarjetas inteligentes le je'elo'oba' jump'eelili' u bo'olil tuláakal kajnáalilo'ob, xoknáalilo'ob, nojoch máako'ob yéetel máako'ob yaan tí'ob discapacidad, le nu'ukulilo'ob tarjetase' ku t'óoxol tu kúuchilo'ob bo'ol cajeros inteligentes.

U nu'ukulilo'ob Cajeros Inteligentes

- Implementaron 39 cajeros inteligentes tí' le ju'unil ku páajtal recargar le tarjetas inteligentes, consultar u saldo le tarjeta yéetel u beyli'obe' beyo', adquirir tarjetas tarifa tuláakal; je'ek'abta'ab 36 kúuchilo'ob cajeros inteligentes tu'ux je'el u béeytal u ts'a'abal taak'in tí' le tarjetao', 2 táan ubicados tí' le Palacio le paaxo' yéetel juntúul táan ubicado tí' le oficina Va-y-Ven.

U chiikulil u bisa'al máako'ob Circuito Hérores Ciudadanos

- Le je'ela' beeta'an uti'al u meyjulilo'ob toj óolal, kanáanil kaaj wa protección civil, poliso'ob yéetel bomberos, le je'elo'oba' tumen ku meyajo'ob uti'al u yáantiko'ob u kajnáalilo'ob Yucatán tuláakal le ja'abo' tu 365 k'iinilo'ob, le je'elo'oba' ku máano'ob tí' 19 rutas yéetel ku máano'ob maanal 4 mil kilómetros sáansamal tí' 20 kisbuuts'o'obo', beytúuno' yéetel le meyajila' ku kaxáanta'al u yaantal séeba'anil ba'al u bin máake' yéetel u k'uchulo'ob tak tu'ux unaj u binó'ob.

U chiikulil u bisa'al máako'ob Rutas nocturnas

- Tu'ux yaan tí u Chúunul tumen 13 rutas, Kin nikkúunsik u tí jump'éeel total tí 15 chiikulilo'ob u bisa'al máako'ob utí'al meyjulilo'ob le je'éla' búul áak'abil ku káajal 24 k'iin u meyaj miércoles tak sábado las 11 áak'ab tak las 5 u sáastal k'iin, ku k'a'amal bo'ol yéetel tarjeta inteligente vaivén, le vanó'obo' yaan tí'ob xan u nu'ukulilo'ob utí'al u k'a'axal bicicleta'ob yéetel ku béeytal xan u yila'al bix u bino'ob tí u chiikulil aplicación vaivén.

U chiikulil u bisa'al máako'ob Ruta Aeropuerto

- Le je'éla' ku máan tí 6 kúuchilo'ob tu'ux ku much'ikubáaj máako'ob tu nojkaajil Jo', le je'éla' jump'éeel u chiikulil séeba'an, túumben yéetel ma'alob u meyaj. Le ba'axo'ob ma'alobil ku taasik le je'éla' letí' le ma' u sen úuchul xuup tumen ku k'amik u bo'olil áantaj wa tarifa social.

17. Ba'ax ma'alobil ku taasik le u káajsa'al u chiikulilo'ob u bisa'al máako'ob áak'ab Rutas Nocturnas tí transporte público

Le rutas nocturnas ku meyajta'al tí u chiikulil u bisa'al máako'ob sistema de transporte "Va y Ven" ku béeykuntik u bisa'al Yucateco'ob tu 24 horasil le k'iino', ku bisik le áantajila' tí maanal 127 mil meyjulilo'ob ku meyaj'ob búul áak'ab wa táanchumuk áak'abil.

Ku tuukulta'ale' ku yáantaj utí'al ma' u xupik máak tak \$100 sáansamal, le je'éla' ku yáantik láak'tsililo'ob yucateco'ob.

18. Bix u meyaj proyecto IE-TRAM

Le meyajila' ku beetik u je'ék'abta'al chiikulilo'ob u bisa'al máako'ob wa rutas ku meyaj'ob ti camion'ob ma' tu meyaj'ob yéetel electricidad yéetel yaan u béeykuntik u k'uchul tí 137 múuchkajtalilo'ob wa colonias yéetel yaan u k'uchul xan tí le 100 rutas ku meyaj'obo', tak maanal 30 kúuchilo'ob yéetel najilo'ob xook yéetel 20 kúuchilo'ob xiimbalil tí le nojkaaja', beeyxan yaan u k'uchul tí CETRAM tu kaajil Progreso yéetel CETRAM tu kaajil Kanasin, beyxan tí ka'ap'éeel kúuchilo'ob nojkaaj tu'ux ku much'tal ya'abach máako'ob.

Le meyajila' letí' le yáax ruta ku meyaj chéen yéetel camion'ob eléctrico'ob tu noj lu'umilo'ob Latinoamérica ku meyaj je'ex ts'óok u ya'ala'alo', le o'olale' ku tuukulta'al u kúuchil tu'ux kun yantal eléctrico utí'al u máansa'al le je'éla' tí le nu'ukulil u bisa'al wiiniko'obo', u meyajta'al xan nu'ukulilo'ob pantógrafos ku béeykuntiko'ob u yaantal kúuchilo'ob utí'al u ch'a'ik corriente, beyo ma' jach k'a'abet u pa'ata'al tak áak'ab utí'al u cargarta'al, ku yéensik le bajux u tojol yéetel ku ya'abkunsik u meyaj tu juunal le camion', yéetel le je'éla'

ku péektsilta'al nu'ukulilo'ob ku meyajo'ob tu juunalo'ob yéetel ma' jach ko'oji' ka béeyak u yáantiko'ob tu'ux ku k'a'abetchajal ba'al uti'al u péek máako'ob.

19. 1Ba'ax áantajil ku ts'áaik u meyajil Atención a Personas con Discapacidad

Le meyajil uti'al u yáanta'al yéetel u k'a'amal máako'ob yaan tí'ob talamilo'ob wa discapacidadé', ku kaxtik ichil u chuunilo'ob u meyaje' u yáantik u kaxtik mola'ayilo'ob uti'al u yáanta'al máako'ob yaan tí'ob talamilo'ob uti'al u máano'ob wa discapacidad uti'al u péektsilta'al yéetel u kaláanta'al u chíimpol'ta'al u páajtalilo'ob tu beel.

Beyxan yaan u chiikulil uti'al u béeytal u kaxta'al meyaj tí' le máaxo'ob yaan tí'ob discapacidad uti'al ka béeyak u yaantal kúuchilo'ob tu'ux u táakpajal uti'al u náajalo'ob xan ikil u meyajo'ob tí' kúuchilo'ob ku chíimpoltiko'ob u páajtalilo'ob uti'al ka béeyak u jóok'lo'ob táanil yéetel u yantal tí'ob keetil páajtalilo'ob.

Uláak' ba'axe' ku ts'a'abal áantajil uti'al u tso'olol meyaj yéetel u kaxta'al mola'ayilo'ob, wa kúuchilo'ob meyaj tu'ux ku chíimpol'ta'al máako'ob yaan tí'ob discapacidad tu lu'umil Yucatán.

Ichil le meyajila' yaan xan áantajil uti'al u yila'al ba'ax yaan wa diagnostico uti'al u yila'al ba'ax je'el u beeta'al tí' le kúuchilo'obo' uti'al u k'amiko'ob tu beel le máako'ob yaan tí'ob discapacidad tí' jejeláas kúuchilo'ob meyaj wa tí' mola'ayilo'ob jala'ach, beyxan le nu'ukulilo'ob yéetel chiikulilo'ob ku k'a'abetchajal uti'al u k'a'amal máak tu beel ikil u chíimpol'ta'al u páajtalil tuláakal wiiniko'ob.

K'a'ana'an u ya'ala'ale' ichil le jejeláas meyajilo'ob ku beeta'alo' ku ka'ansa'al u meyjulilo'ob le mola'ayilo'ob jala'ache' yo'olal bix je'el u béeytal u meyajo'ob ikil u chíimpoltiko'ob u páajtalilo'ob wiiniko'ob yaan tí'ob discapacidad uti'al ka béeyak u yaantalo'ob tu beel ichil kajnáalilo'ob u yojelo'ob u chíimpolt'o'ob le jaatsil máako'ob yaan tí'ob jump'éeel discapacidad.

Ku beeta'al meyajilo'ob uti'al u péektsilta'al u tuukulil u chíimpol'ta'al tuláakal wiiniko'ob ichil le je'elo'oba' le máaxo'ob yaan tí'ob jump'éeel discapacidad yéetel u láak'tsilo'ob.

Ja'ab man ja'abe' ku beeta'al u meyajil Jornada Internacional de arte y discapacidad intelectual le je'ela' uti'al u yoksbesa'al tu tuukulil kajnáalo'obe' u k'a'ana'anil le meyaj ku beetiko'ob xan le máaxo'ob yaan tí'ob jump'éeel discapacidadó'.

20. Ba'ax meyajilo'ob ts'ook u beeta'al uti'al u k'ujsa'al xoknaalo'ob tak taanxel nojlu'umilo'ob

1. U meyajil Agenda Estatal ti' Ingles (AEI)

Beeta'ab u meyajil AEI uti'al u beeta'al jejeláas meyajilo'ob tu naats' k'iinil, ma' sen náachil yéetel náach k'iinilo'ob uti'al u na'aksa'al u kaambalil ingles ti' le xoknaalo'obil tuláakal jaatsilo'ob xooko'.

2. U meyajil uti'al u bino'ob xook taanxel nojlu'umil wa programa de movilidad internacional 2022

a. Maanal 1400 xoknaalo'obe' tu k'áato'ob uláak' ba'ax ti' u chiikulil correo electrónico ti' le payalt'aano' wa ti' u chiikulilo'ob redes sociales; ti' le je'elo'oba' 665 ju'unilo'ob meyaj ti' 44 najilo'ob xook superior tu láaj much'kiinto'ob u ju'unilo'ob uti'al u pí'isil u kaambalo'ob je'ex jets'a'an ti' le payalt'aano' yéetel 170 xoknaalo'ob tu k'amajo'ob le áantajila' (51 xiibo'ob yéetel 119 ko'olelo'ob; 27 xoknaalo'ob ti' najilo'ob xook ku meyajo'ob tu juunalo'ob wa privadas yéetel 143 ti' mola'ayilo'ob uti'al jala'achil).

b. Yéeya'ab meyajo'ob ti' kamp'eel noj najilo'ob xook tu nojlu'umil Canada yéetel Estados Unidos, University of Regina, University of Saskatchewan, Michigan State University yéetel Indiana University of Pennsylvania.

3. U payalt'aanil uti'al u meyajil u k'ujsa'al xoknaalo'ob taanxel nojlu'umilo'ob tu ja'abil 2023

a. Maanal 1,500 xoknaalo'ob tu nats'uba'ob; 829 tu láaj k'ubo'ob yéetel tu chúukbeso'ob le ba'axo'ob ku k'áata'alo'.

b. Beeta'ab mok't'aanilo'ob meyaj yéetel uláak' 4 noj najilo'ob xook maanal ti' le yanchjo'ob tu ja'abil 2022°.

c. Máan tu ka'apéelil u xookil xoknaalo'ob yaan u k'amiko'ob le áantajila'. Ya'abkuns'a'ab le jaytúul kun táakpajal ti' le meyajila' ku máan ti' 170 tu ja'abil 2022, tak 340 uti'al u ja'abil 2023 uti'al u bino'ob tu noj najilo'ob xook tu nojlu'umilo'ob Estados Unidos yéetel Canadá.

21. Ba'ax meyajilo'ob beeta'ab tu ya'ax e'esajil Congreso Yucatán i6

1. U pí'isil le ba'axo'ob u k'áata'al yéetel u k'áabetchajal uti'al u meyajta'al túumben nu'ukulilo'ob inovación ti' le lu'uma', ti' le je'ela' táakpajo'ob jejeláas najilo'ob xook Universidad Tecnológica yéetel najilo'ob xook Univerdidades privadas.

2. Je'éts' xan le túumben noj tuukulilo'ob xook yéetel meyaj k'ajóola'an bey megatendencias, le je'elo'oba' leti' le meyajta'ab ti' u ye'esajil congreso Yucatan i6.

3. Táakbesa'ab maanal ti' 90 múuch'kabilo'ob meyaj yéetel mola'ayilo'ob uti'al ka'apéel ba'al:

a. U ts'áaik áantaj uti'al u beeta'al le meyajo'

b. U yaantal u jaatsil meyaj uti'al u k'amal meyjulilo'ob u xokmajo'ob uti'al u beetiko'ob le meyaj kun k'áabetchajal ti' le lu'uma'

4. Beeta'ab jejeláas ketlamilo'ob ichil le nojlu'uma', tí le je'ela' ch'a'achi'íta'ab le tuukulilo'ob kun meyajtbil tí le e'esajilo', tí le je'elo' ku chiikbesa'al le je'elo'oba':
 - a. U túumben chiikulil Robótica. Tí le je'ela' táakpaj 116 táankelemo'ob (12 ko'olelo'ob yeetel 104 xiibo'ob) tí u jaatsilo'ob meyaj je'ex seguidor tí lenease', mini sumo, robot de tareas, brazo robótico yeetel ba'atelilo'ob.
 - b. U Meyajil Ciberseguridad. Le je'ela' beeta'ab u yáax ketlamil tí ciberseguridadé' (capture the flag) tí le lu'uma'.
 - c. Báaxalil Gaming, beeta'ab u yáax ketlamil tu k'aaba'ataj Copa Yucatán de e-sports, tu'ux táakpaj táankelemo'ob tí kanjaatsilo'ob ketlam tu'ux táakpaj múuch'kabilo'ob tí najilo'ob xook universidad tí le lu'uma'.
 - d. U ketlamil Innovación yeetel emprendimiento, u ketlamil Innova-U: tí le ketlamila' táakpaj 28 meyajilo'ob yeetel maanal tí 93 juntúulal xoknáalo'ob tí u najilo'ob xook Universidad tí le lu'uma', le je'elo'oba' táakpaj tí kaambalilo'ob utí'al u táakmuk'ta'al le u tuukulilo'ob meyaj negocios yeetel startup's.
 - e. U meyajil Bootcamp tí ciberseguridad beeta'ab tumen Accenture utí'al 40 xoknáalo'ob yo'olal u meyajilo'ob ciberseguridad yeetel desarrollo seguro.
5. Beeta'ab 19 noj tsikbalo'ob wa conferencias magistrales yeetel 21 tsikbalo'ob tu'ux táakpaj noj wiiniko'ob ku taaloo'ob náach lu'umilo'ob.
6. Beeta'ab 20 much'táambalilo'ob kaambal yeetel tsikbalilo'ob utí'al u béeykunta'al u táakpajal maanal tí 1,500 táankelemo'ob utí'al túumben e'esajilo'ob yeetel kaambalilo'ob tí le 6 jaatsilo'ob (megatendencias).
7. Yeetel u táakpajal 10,000 táankelemo'ob tí 102 tí le 106 méek'tankaajilo'ob tu lu'umil Yucatáno', beeyxan ikil u táakpajal 28 lu'umilo'ob tí le nojlu'umila'. Ku chiikbesa'ale' le 40% tí le máaxo'ob táakpajo'obe' ko'olelo'ob.
8. Beeta'ab u mokt'aanil utí'al u yaantal múul meyaj ichil u noj múuch'kabil Huawei, ikil u ts'a'abal ojéetbil u meyajil Digi.Truck yeetel Academia Huawei tu lu'umil Yucatán.

U noj e'esajil meyaj Congreso Yucatán i6, ichil le je'elo'oba' u k'a'ana'anile' le u ma'alobkinsa'al meyaj yeetel túumben nu'ukulilo'ob innovación yeetel tecnología tu nojolil u nojlu'umil México, ti le yáaxteen u beeta'alo' le je'ela' tu much'kiintaj ya'abach máako'ob utí'al u yaantal tsikbal ichil le ka'apéel k'iino'ob utí'al le 6 jaatsilo'ob tuukulil meyaj megatendencias tí u jaatsil meyaj tecnología yeetel innovación: Ciberseguridad, emprendimiento, realidad extendida, inteligencia artificial, Blockchain yeetel Gaming: le je'ela' ku kaxáantik u yaantal jump'éeel u nu'ukulil tu'ux ka táakpajak táankelemo'ob meyaj utí'al u k'ujsa'al u lu'umil Yucatán bey le lu'umilo'ob tu'ux ku péektsilta'al meyajilo'ob tecnológico's.

22. Ba'ax ts'ook u beeta'al uti'al u ma'alobkinsa'al, u yaantal ba'ax u biilal yeetel u k'uchul noj xookil educación superior tí' le lu'uma'

1. U meyajil Modelo Academy. Béeykunta'ab u táakmuk'ta'al u jaatsil meyaj tu'ux ku ts'atáanta'al múul meyaj ichil múuch'kabilo'ob empresa'ob, jala'ach yeetel noj najilo'ob xook.
2. U je'ek'abta'al kúuchilo'ob xook tu'ux ku meyajta'al nu'ukulilo'ob tecnologico'ob, éejenta'ab u je'ek'abta'al uláak' xookilo'ob uti'al u béeytal u yaanta'al tu'ux u xook xokáalo'ob ku ka'abetkunsiko'ob le xookilo'obo'.
3. U ma'alobkinsa'al kúuchilo'ob, u túumbenkunsa'al kúuchilo'ob yeetel u ka'a beeta'al u meyaj noj kúuchilo'ob ts'ook u laabtalo'ob tumen píitmáan u k'iinilo'ob k'ala'ano'ob tak 2 ja'abo'ob yeetel tu yo'olal sa'ajbe'ensililo'ob úuchiko'ob.
4. Meyajilo'ob xook yo'olal ciberseguridad. Meyajta'ab yeetel éejenta'ab u yaantal u yáax nu'ukulil meyaj nojlu'um yo'olal ingeniería uti'al noj najilo'ob xook universidades politécnicas, beeta'an xan tu noj najil xook Universidad Politécnica tu lu'umil Yucatán (UPY), beyxan beeta'ab u yáax meyajil especialidad uti'al le noj najil xooka' yaan u káajal UTM tu winaalil enero tu ja'abil 2023.
5. Ka'ansajilo'ob k'a'abet. Ka'ansa'ab 100% tí' le ajka'ansajo'obil ingles tí' educación superior, le je'ela' uti'al u meyajtiko'ob nu'ukulilo'ob digitalo'ob yeetel túumben bix je'el u ka'ansa'al Inglesé'.
6. U yáanta'al uti'al u ma'alobkinsa'al u meyajilo'ob internet. Ma'alobkinta'ak u nu'ukulilo'ob internet tí' 4 najilo'ob xook superior yeetel tí' CECIDHY yaan tí' méek'tankaajil le lu'uma'.
7. U beeta'al u múuch'kabil meyaj COEPES. Much'kiinta'ab u múuch'kabil u ma'alobkinsa'al u meyajil xookil superior (COEPES) je'ex jets'a'an tumen a'almajt'aan yeetel much'kinta'ab xan ka'ap'eel mejen múuch'kabilo'ob uti'al u meyajlo'ob yeetel SEFOET yeetel le empresarioso' uti'al u ch'a'ach'i'ta'al ba'alo'ob k'a'abet tí' le meyajilo'ob xook yeetel le meyajlo'ob ku yaantalo'obo'.
8. U chiimpolalil yo'olal u meyajil Tesis. Beeta'ab le je'ela' uti'al u péektsilta'al meyajilo'ob ku yaantiko'ob jejeláas jaatsilo'ob kaaj tí' le lu'uma'. Beeta'ab u meyajil uti'al posgrados tu ja'abil 2022 tu winaalil mayo yeetel tí' u xookil licenciatura tu k'iinil 28 tí' septiembre tu ja'abil 2022.
9. U xookil Diplomado tí' ajxaak'alilo'ob. Beeta'ab ichil u winaalilo'ob febrero tak septiembre, le meyajila' beeta'ab ichil 4 jaatsilo'ob meyaj modulos tu'ux táakpaj 29 ajprofesionistas, le meyajila' uti'al u ma'alobkinsiko'ob u kaambalilo'ob, le ba'axo'ob ku beetiko'ob yeetel tuukulilo'ob uti'al u péektsilta'al xaak'alilo'ob ku beeta'alo'.
10. U nu'ukulil meyaj Ingenio Viral. U nu'ukulil ku kaxáantik u ch'a'ajo'olta'al le kaambalilo'obo' tumen kajnaalilo'ob yucateco'ob, tí' le ja'aba' ch'a'ab u videoil le meyajila' uti'al u máansa'al tí' u chiikulilo'ob pagina web.
11. U ketlamil formación temprana de científicos. U yaantajil uti'al u ka'ansa'al túumben ajxaak'alilo'ob, le meyajila' ku béeykuntik jump'eel áantajil yeetel taak'in uti'al u bin xook yeetel u bin xoknaalilo'ob tí' u kúuchilo'ob ka'ansaj yeetel tí' u meyajilo'ob proyectos

Savia, Raíces científicas yéetel u táakmuk'taal impulso científico universitario, tuláakal le tu ts'iibtuba'ob utí'al le meyajila' 54 juntúulal yéetel k'u'ub 35 áantajilo'ob becas (17 xiibo'ob yéetel 18 ko'olelo'ob) tuláakal le je'ela' jk'uch tak 196,000.00 peeso'ob.

12. U meyajil Semana nacional del conocimiento. Yéetel u meyajil ciencias básicas para el desarrollo sostenible, le je'ela' beeta'ab tu winaalil octubre ichil jump'eel meyajil tu'ux beeta'ab 384 jejeláas meyajilo'ob tí 11 méek'tankaajilo'ob tí najilo'ob xook tu jaatsilo'ob media superior, superior, noj najilo'ob xook universidad yéetel kúuchilo'ob xaak'alil, beyxan beeta'ab xiimbal meyajilo'ob tí najilo'ob xook básica tí méek'tankaajilo'ob naats' yano'ob tí le tu'ux beeta'abo'.
13. U xookil seminario sobre propiedad intelectual e industrial. Ichil u meyajilo'ob en línea beeta'ab yéetel 7 jaatsilo'ob módulos tí le je'elo'oba' ka'ap'eel beeta'ab ichil múul meyaj yéetel SEDECULTA, tí le je'elo'oba' táakpaj 314 máako'ob.
14. U chiimpolal Premio Yucatán Ciencia Juvenil 2022. Tí le je'ela' 7 u túulal tu náajalto'ob (2 tí u najil xook secundaria tu ka'atúulal ko'olelo'ob, 2 tí bachillerato beeyxan tu ka'atúulal ko'olelo'ob yéetel 3 tí licenciatura juntúul ko'olel yéetel ka'atúul xiibo'ob) le je'elo'oba' táakpajo'ob yéetel meyajilo'ob utí'al u ma'alobkinsa'al kaambal yéetel u ts'óoksa'al talamilo'ob ikil u táakmuk'taal meyaj yéetel kaambal utí'al u nojbe'enil u lu'umil Yucatán.
15. U ye'esajil ExpoCiencias Yucatán 2022, ts'iibta'ab 67 meyajilo'ob ts'a'ab ojéetbil tumen 155 xoknáalo'ob tí le je'eloba' 38 kajakbaloo'ob tu nojkaajil Jo' yéetel le uláak' 117⁹ ku taaloo'ob tí u méek'tankaajilo'ob le lu'uma'. Junjump'eelil le meyajilo'obo' áanta'ab tumen juntúul máak (36 xiibo'ob yéetel 31 ko'olelo'ob) yéetel le meyajila' je'ets' le 6 múuch'kabiloo'ob tu náajalto'ob (tí u jaatsil xook básica, media superior yéetel superior) le je'elo'oba' tu much'uba'ob utí'al u bino'ob tu k'aaba u lu'umil Yucatán tu jaatsil nacional tí u ye'esajil ExpoCiencias Nacional tu ja'abil 2022 beeta'ab tu lu'umil San Luis Potosí, San Luis Potosí, yo'olal le je'elo' k'u'ub tí'ob u yáantajil 25mil pesos tí junjunp'eelil le múuch'kabiloo'ob tu náajalto'ob u bino'ob tu jaatsil nacional utí'al u táakpajal 6 tak 9 tí diciembre.
16. U ye'esajil Feria Yucatán de Ciencias e Ingenierías 2022, u múuch'kabil bin tu k'aaba' Yucatane' tí yaan ka'ap'eel múuch'kabiloo'ob, le je'elo'oba' tu náajalto'ob u ka'akúuchil tí u jaatsil ciencias de la tierra tí u jaatsil xook media superior yéetel u yóox kúuchil tí u jaatsil ciencias ambientales tí u jaatsil xook educación superior, le u k'u'ubul u náajaliloo'obe' beeta'ab tu lu'umil Torreón, Coahuila le 24 tí junio maniko' yéetel tí tu ka'ap'eelal múuch'kabiloo'ob Yucatane' ts'a'ab u yáantajil utí'al u bino'ob.
17. U meyajil Educación continua para divulgación de la ciencia. Beeta'ab 17 much'táambalo'ob ka'ansaj le je'elo'oba' en línea, tí le je'elo'oba' táakpaj mola'ayilo'ob je'ex CICY, u noj najil xook UADY yéetel Cinvestav tu lu'umil Tamaulipas ichil uláak'óob. Tí le meyajila' áanta'ab 340 máako'ob tí jejeláas jaatsilo'ob kaaj.

23. Ba'ax meyajilo'ob ku beeta'al uti'al u peeksilta'al le xook ku ts'a'abal ti' u noj najilo'ob xook Educación Superior

1. Ronda de medios. Uti'al u ts'a'abal ojéetbil le jejeláas yano', u súutukilo' yéetel ba'ax k'a'abet uti'al u ts'íibtikuba'ob ti' le noj najilo'ob xooko'.
2. Múul meyajo'ob yéetel jejeláas múuch'kabilo'ob empresa'ob uti'al u k'a'abetkunsá'al yéetel u ts'atáanta'al le ba'axo'ob ku ka'ansa'al ti' u najilo'ob xookil le péetu'uma'.
3. U ts'a'abal ojéetbil yéetel u peeksilta'al meyajo'ob empresarialo'ob, uti'al u ye'espajal u chuunilo'ob meyaj yéetel bix ku beeta'al tumen le noj najilo'ob xook beeyxan le mola'ayilo'ob xook u ts'íibtmuba'ob ti' u mola'ayil Secretariail Innovación, Investigación yéetel Educación Superior.
4. U jeéts'el kúuchilo'ob uti'al u payt'anta'al u táakmuk'ta'al yéetel u ts'íibta'alo'ob, le je'ela' ichil u kúuchilo'ob xook universidades, ichil le ku payt'antiko'obe' ti' yaan Accenture, PREH, INTEL, CISCO, ACADEMIA STEM.
5. U táakpajal le noj najilo'ob xook ti' e'esajilo'ob, much'táambalilo'ob tsikbal yéetel uláak' much'táambalilo'ob k'a'ana'antako'ob uti'al le xoknáalo'obo'.
6. Xiimbalilo'ob ti' najilo'ob xook media superior uti'al u peeksilta'al yéetel u yúuchul tsikbal yéetel le xoknáalo'ob uti'al u k'ajóoltiko'ob le ba'axo'ob je'el u béeytal u xokiko'ob tu kúuchilo'ob xook universidades ti' le péetlu'uma'.
7. U táakpajalo'ob ti' e'esajilo'ob yéetel ketlamilo'ob, je'ex u much'táambalil Asamblea del Consejo Mexicano de Educación Aeroespacial, u ketlamil concurso Innova-U beeta'ab tu noj e'esajil Congreso Yucatán I6, u meyajilo'ob Jornadas de la Ciencia, u ketlamil premio de tesis ku béeykuntiko'ob u táakmuk'ta'al u meyajil le xoknáalo'obo'.

24. Ba'ax meyajilo'ob ku beeta'al uti'al u táakmuk'ta'al u yokol ko'olelo'ob ti' xookilo'ob yaan u yil yéetel ciencia, tecnología, ingeniería yéetel matemáticas

1. Áantajil Becas yéetel 100% uti'al u ts'íibtikuba'ob yéetel 100% ti' u bo'olil colegiatura ti' xchúupalalo'ob xoknáalo'ob ku yokolo'ob ti' ingenierías yaan ba'al u yil yéetel Tecnologías de la Información yéetel Comunicación (TIC), ku tuukulta'ale' u yáanta'al maanal 557 ko'olelo'ob ti' le yáax ja'abil u beeta'ala', yéetel uti'al u ja'abil 2024e' u yáanta'al maanal 600 ko'olelo'ob xoknáalo'ob ti' licenciatura, uti'al le je'elo' yaan u xu'upul jump'éeel millón 42 mil peso'ob ti' le yáax ja'ab u beeta'alo'.
2. U najilo'ob xook Universidades Violeta. Ku peeksilta'al u ts'atáanta'al ba'alo'ob yaan u yil yéetel u kaláanta'al yéetel u chiimpol'ta'al ko'olelo'ob uti'al ma' u loobilta'alob ichil u meyjulilo'ob, u p'íisil le ba'axo'ob k'a'abet u meyajta'al uti'al ma' u p'áatal paachil yéetel

u beeta'al jump'eel e'esajil xoknáalo'ob wa feria estudiantil, tuláakal le ts'óok u much'ikuba'obe' 59 najilo'ob xook públicas yéetel privadas tu péetlu'umil Yucatán.

3. Much'táambalilo'ob kaambal uti'al u táakmuk'taal ko'olelo'ob yo'olal Innovación, Ciencia yéetel Tecnología, je'ex le beeta'ab ichil u meyajilo'ob Congreso Yucatán I6, le je'ela' tu béeykuntaj u mu'uch'ul maanal 700 ko'olelo'ob.
4. U meyajil Inspira mas, ku péektsiltik u táakpajal mejen xch'úupalal yéetel ko'olelo'ob yucateca'ob tí u jaatsilo'ob STEM, le ba'axo'ob ku béeykuntiko'obo' letí le je'elo'oba':
 - 11f u máank'inalil ko'olel yéetel mejen ch'úupalal ichil le ciencia'ó. Uti'al u k'iimbesa'al u máank'inalil ko'olel yéetel mejen xch'úupalal ichil ciencia'é beeta'ab ichil múul meyaj u najilo'ob xook Educación Superior, kúuchilo'ob xaak'alil, empresa'ob yéetel múuch'kabilo'ob kajnáalo'obe' 11 meyajóob tí 9 méek'tankaajo'ob tí le péetlu'uma', tí le je'ela' táakpaj 26 mil wiiniko'ob, le kaajo'ob tu'ux beeta'ab le meyajóobo' letí le je'elo'oba': Izamal, Maxcanú, Jo', Motul, Oxkutzcab, Peto, Progreso, Tizimín yéetel Zaki wa Valladolid.
 - Ts'iibo'ob (áanalte'), u meyajta'al u pikilju'unil ku k'aaba'atik "Historias que inspiran mas, mujeres con ciencia" le je'ela' beeta'ab yéetel u yáantajil SEDECULTA, yéetel yaan u much'ik 30 tsikbaloo'ob yo'olal u kuxtal ko'olelo'ob profesionalo'ob tí jaatsilo'ob kaambal STEAM.
 - U táakmuk'taal túumben nu'ukulilo'ob TIC. U ts'aabal ojéetbil u meyajil u péektsilta'al u táakpajal ko'olelo'ob tí tecnologías de la información tu kaajil Progreso yéetel tu'ux táakpaj maanal 400 xoknáalo'ob tí bachillerato yéetel tí ITSP, tí le kaaj xano', yéetel u yáantajil Accenture, beeta'ab jump'eel much'táambalil kaambale' uti'al u xoknáalilo'ob bachillerato tu méek'tankaajil Progreso, tu'ux táakpaj 40 ko'olelo'ob tí u najil xook Colegioil Bachilleres.
 - U meyajil Mas Mujeres STEM. Beeta'ab maanal 23 tsikbalilo'ob tí jejeláas najilo'ob xook medio superior tí jejeláas jaatsil xook, tí le je'ela' táakpaj 1,150 xoknáalo'obil bachillerato u ya'abo'obe' ko'olelo'ob, le tsikbaloo'ob beeta'ab tu kaajilo'ob Jo' wa Mérida, Progreso, Baca, Halachó, Izamal, Kanasin, Maxcanú, Peto yéetel Zaki' wa Valladolid.
 - U meyajil Juntas y juntos somos STEM (red de promotoras) tí jejeláas payalt'aano'obe' much'kiinta'ab maanal 140, ichil xka'ansajo'ob yéetel x- xoknáalo'obe' uti'al u meyajto'ob ba'alo'ob yaan u yil yéetel bix kun táakpajalo'ob tí u jaatsilo'ob ciencia, tecnología, ingeniería wa matemáticas.

25. Ba'ax ma'alobil ku taasik le u táakmuk'taal meyajilo'ob emprendimiento tí le péetlu'uma'

Le ku emprendimiento tíob tuméen ba'ax ku kaxtik empoderar productores, artesanos yéetel emprendedores tí yaan tu ts'u' le yaax yaantal, generar derrama letí, kúuchil meyajóob yaan laborales yéetel xan u formalidad jejelas tí beeta'al Wey. Uti'al u ba'ax, ku séen puesto tu marchó jump'eel nu'ukulo'ob programas tí le ju'unil ku oferta ka'ansaj, acompañamiento empresarial,

microcréditos, apoyos tí especie yéetel vinculaciones comerciales.

Ta. tí marco tí cha. ana' jump'éeel Activación empresarial, por medio de tí modalidades u empresa u marca ka Transforma produc - to, jump'éeel otorgaron apoyos ta. especie ta., k'uj' inbesajo'ob vinculación empresarial, asesoría ka. ansaj especializada utia'al 'tí le u incrementar tí producción favorecer tuméen económico máako'ob. ob artesanas, emprendedores microempresas.

Utia'al u periodo u informa, yéetel le cha'ana' u beneficiaron, yéetel le jejeláas modalidades apoyos tí especie tí 673 k'at antaj mentik 65 ti chúumuk leti'ob ko'olelo'obo' yéetel 70 ti chúumuk yaan tu ts'u' le noj. Dichos apoyos representaron jump'éeel inversión \$ 3,460,850.84 pesos, u le ju'unil \$ 500,850.84 ku destinaron tí le registro 235 marcas, \$ 750,000.00 tí 355 apoyos tí especie utia'al u incrementar le producción yéetel \$ 2,210,000.00 yo'osal u k'a'amal u tablas nutrimentales, códigos barra, diseños etiqueta tí le NOM 051, bey asesoría ka consultoría utia'al u 85 microempresas meatsil alimenticios yéetel cosméticos a fin de incrementar u participación té' k'i'iwiko' ka favorecer u tuméen. Bey mismo u séen brindado 66 talleres ka'ansaj yéetel 2,293 asesorías tí través tí le ju'unil u ts'ook beneficiado 210 emprendedores yéetel microempresarios le noj.

Ichil presente ma'alo'ob meyaj beetik, ku séen apoyado 4,630 emprendedoras yéetel emprendedores yéetel juntúul inversión 36 millones 308 mil 104 pesos. Ku impactó jump'éeel total 90 méek'tan kaajilo'obo' le ba'ax bin le 61 ti chúumuk yaan tu ts'u' le noj yéetel le 60 ti chúumuk negocios je'ela' ku ts'aabal tumen ko'olelo'ob.

Le cha'ana' Aceleración empresarial yéetel enfoque digital yéetel le modalidad Industrias creativas, persiguen le ma'alo'ob múuch'meyaj productivos yéetel juntúul enfoque metodológico, innovación, calidad yéetel competitividad; ofreciendo acompañamiento es-pecializado, capacitaciones yéetel vinculaciones empresariales. Tí le período ku informa u ts'ook beneficiado tí 23 yéetel unmonto áantaj beyli'obe' yaan 2,300,000 mil pesos. Ku séen otorgado 286 consultorías utia'al u implementación le cha'ana' acelera-ción empresarial yéetel enfoque digital tí 14 jejelas (12 microempresas yéetel 2 mejen). Tí le correspondiente tí le modalidad de Industrias creativas tí le k'i'ino' je'el xano' cha'ana' ka proviene tí le tsol seleccionado tumen u yiit Internacional utia'al u jejeláasil miatsil tí le UNESCO denominado "Taak'in u miaatsil creativa tí beeta'al Wey", u séen otorgado 171 consultorías tí 8, tuláakal, microempresas. Utia'al u ambas modalidades ku séen ts'aabal 5 capacitaciones.

Ichil presente ma'alo'ob meyaj beetik u invertido jump'éeel total 9 millones 80 mil pesos taalo'ob u nu'ukulo'ob estatales, yéetel 480 mil pesos taalo'ob u fondos internacionales tí le UNESCO, le ju'unil ku séen destinado utia'al: le convocatoria Prototipado Ágil, u benefició u 15 emprendedores tumen juntúul inversión 1 millón 500 mil pesos yéetel; le convocatoria Aceleración Empresarial tí u

ediciones 2018, 2019, 2021 yéetel 2022 ka tu taasaj yéetel bey jump'éeel ma'alo'obile' tí 79 yucatecas (62 microempresas, 15 mejen ka 2 k'as poloktak) tuméen juntúul inversión Salud 7 millones 100 mil pesos yéetel u 480 mil fondos internacionales.

Jump'éeel bix u incidir tí le independencia letí le' jo'olkaajo' le noj, letí le oferta capacitaciones yéetel asesorías tí em - prendedores yéetel le cha'ana' Incubación múuch' meyaj'ob, utia'al u síijil u modelos u negocios yéetel ba'axo'ob gráfica tí le tuukulo'obo' u emprendimiento. Tí le periodo ku informa otorgaron 1,286 consultorías tí 60 emprendedores (39 ko'olelo'obo' yéetel 21 wiiniko'ob), u jejeláas meatsil económicos ichil le ku lu'umo'oba' le janalbe'eno'ob ka bebidas, textiles yéetel xanab, turismo, bey, le relacionados yéetel le esparcimiento, le miatsil yéetel le deporte, nu'ukulo'ob digitales, yéetel u láak'ob. Le monto ejercido asciende 2 millones 550 mil pesos.

Ichil presente ma'alo'ob meyaj beetik, ku séen meyajtik 160 kúuchilo'ob económicas tí le noj máako'oba' ts'aabal empleo u jach 340 máako'ob, yéetel le cha'ana' Incubación. Tuméen u nu'ukulil, le cha'ana' Microyuc Emprendedores ku ts'aaik xook yéetel ka'ap'éeel modalidades, Microyuc Emprendedores yéetel Microyuc Verde. U yáax k'úubul jump'éeel tasa k'ana'an ju'uno'ob ordinario anual 8 ti chúumuk yéetel u 7 ti chúumuk le úuchik le liderado tumen le ko'olelo'obo'; ka' jo'op' u Microyuc Verde ye'esa'al jump'éeel tasa 5 ti chúumuk, utia'al incentivar u siibil tu'ux yéetel enfoque sostenible tí le ku económicas u productivas.

Utia'al u período u informa, le cha'ana' tí u sajak ts'o'ok entregado 107 xook yéetel juntúul inversión 9 millones 090 mil 457 pesos. Tu presente ma'alo'ob meyaj beetik u séen entregado jump'éeel total 751 xook yéetel juntúul inversión asciende yaan 39 millones 363 mil 394 pesos.

Yáanal le modalidad Microyuc Emprendedores, tí le periodo ku informa u k'ubikubaj 92 xook yéetel juntúul inversión 5 millo - nes 406 mil 873 pesos. Ichil presente ma'alo'ob meyaj beetik, ku séen entregado 736 xook tuméen juntúul monto beyli'obe' yaan 35 millones 679 mil 810 pesos. Le xook u k'ubikubaj tí 14 emprendedores, 651 micro, 47 mejen yéetel 24 xma' especificar meyaj ku empleados.

Tuméen u nu'ukulil, yéetel le modalidad microyuc Verde, tí le periodo ku informa u k'ubikubaj 15 xook yéetel juntúul inversión u 3 millones 683 mil 584 pesos. Ichil presente ma'alo'ob meyaj beetik, ku séen entregado 15 xook tuméen juntúul monto beyli'obe' yaan 3, 683 mil 584 pesos. Tí le xook entregados le 9 micro yéetel 6 mejen.

A Fin de u incrementar le ventas le negocios tí le noj tí le ofrecer jump'éeel túumben t.u.m cobro ku implementó jump'éeel progra - ma piloto múuch'meyaj yéetel Mastercard yéetel 3 fintech nacionales tu'ux ku otorgaron 769 dispositivos cobro yéetel tarjeta le

ba'ax ts'ook representado asab 5 millones tí ventas yo'osal le yéetel le beneficiarios.

Bey mismo yéetel u impulsar le yik'aalil artesanos, emprendedores yéetel microempresarios le noj u ts'ook desarro - llado le marca "Herencia Viva", ba'ax tí alianza yéetel jaajile' tí beeta'al Wey u Meyajnajen tí le taak'in le yik'aalil yucatecos tí través u koonolo' tí internet ichil tu Mercado Libre. Tí le periodo ku informa u invirtió le cantidad \$ 4 millones 810 mil pesos utia'al u remodelación 3 koonolo'ob meyajtbilo' ku ubicadas tí tíits estratégicos a fin de ofrecer tí le turismo le yik'aalil betbil tí K noj.

Utia'al u periodo u informa u u gestionada le vinculación yéetel óoxp'éeel jejelas referentes tí le noj: le tsolokbal comercial OXXO tí, le empresa distribuidora yéetel comercializadora u insumos utia'al servidores janalbe'eno'ob te' K'ujó'obo' Lugo yéetel le supermercado Super Akí. Tu nu'ukulo'ob, ichil le tuukula' K'áajal, táakpajo'ob 122 jejelas, le máako'oba' 39 concertaron jump'éeel cita yéetel; 10 séen sido aprobadas bey Páaybe'en yéetel jump'éeel ichilo'ob, Kula'an comercializando u yik'aalil te' K'ujó'obo' Lugo.

Ichil presente ma'alo'ob meyaj beetik, ku séen realizado 3 vinculaciones comerciales yéetel 3 jejelas referentes tí le noj le sector koonolo' janalbe'eno'ob yéetel bebidas. Tu tsikbaltaj yéetel le participación 122 jejelas, le máako'oba' 39 concertaron jump'éeel cita yéetel; 10 séen sido aprobadas bey Páaybe'en yéetel jump'éeel ichilo'ob, Kula'an comercializando u yik'aalil te' Santos Lugo.

Jump'éeel le yo'osal diseñadas tí le ma'alo'ob meyaj beetik utia'al u naats'al le áantajo'ob yéetel ku tu yo'olal u emprendimiento Letí' le sukbenilo'ob kúuchilo'ob denominados tu'ux Estatales u Emprendedores localizados tí le méek'tan kaajilo'obo' u Maxcanú, Valla - dolid ka jo'. Utia'al u periodo ba'ax ku informa, ku séen ts'aabal 98 kaambalo'ob yéetel 513 talleres, yéetel jump'éeel impacto tí 3,364 emprendedores ka emprendedoras, bey 544 consultorías ku dirigidas 264 le ko'olelo'obo' yéetel 63 wiiniko'ob le máako'oba' náats u mayoría le ko'olelo'obo', localizadas tí yaan tu ts'u' le noj. Tí le 2022 tu Chúunul yéetel úuchik arquitectónico u u muuk'il chúumukil Salud Em - prendedores yéetel ubicado tí le petenil múultuuno' tí le noj tí u méek'tan kaajil u Izamal. Tí u sajak utia'al u periodo u informa u ts'ook ejercido asab 7 millones pesos.

Ichil presente ma'alo'ob meyaj beetik, ku séen meyajtik 14,642 emprendedores yéetel emprendedoras yéetel 16,000 kúuchilo'ob económicas tí le noj tí le tu'ux Estatales u Emprendedores lu'umo'oba' ubicados tí le petenil Noroeste yéetel sede tí jo', Poniente yéetel sede tí u méek'tan kaajil Maxcanú yéetel tu región Oriente yéetel yo'olal tí méek'tan kaajil u Sací', Beeta'al weye'. Beyo', meyaje' kaambal yéetel áantajo'ob le 3 tu'ux Salud u Emprendedores tí jump'éeel alcance 60 le 106 méek'tan kaajilo'obo', es decir jump'éeel 57 ti chúumuk cobertura geográfica.

Yéetel le sukbenilo'ob le Dirección ma'alo'ob artesanal, u plantean bey ku: le diversificación le opciones janal - cialización le yik'aalil artesanales, impulsar le producción artesanal, fomentar le meyajo'ob le ba'axo'ob miatsil yéetel incenti - var túumben creaciones u preserven le yaantajo'ob propias tí le artesanías le noj.

Tí le periodo ku informa, ku gestionaron apoyos comercialización utia'al máako'ob artesanías u k'ab le Filigrana tí Pla - ts'ók, bino'ob 10 máaxo'ob resultaron beneficiadas yéetel le maano' directa tí u artesanías yéetel juntúul monto ejercido beylíobe' u 114 mil 099 pesos. Tí le vertiente Corredores Artesanales tí u yit Nacional tí le je'ela' u Artesanías (FONART), ku otorgaron nu'ukulo'ob económicos yéetel ka'ansaj 5 talleres artesanales u méek'tan kaajil u Izamal, yéetel juntúul monto asignado Amal taller 84 mil 500 pesos utia'al u remodelación u kúuchilo'ob yéetel juntúul enfoque ku ts'aabal tí le turismo. Bix u nu'ukulil u le yit, bey xan ku benefició u 29 artesanos le méek'tan kaajilo'obo' Maní, Chankom, Tinum yéetel Sací k'ab artesanales textil bordado máquina yéetel k'ab tu yo'osal u meyajo'ob, tallado che' yéetel fibras vegetales, yéetel juntúul inversión ejercida beylíobe' u 100 mil pesos.

Ba'axten ultimo u beetajo' le IX Edición tí le ketlamo' Salud u Bordado "Addy Rosa Cuaik 2022", tí le u convocó tí tuláakal le personas artesanías ku meyajo'ob k'ab textil. Ku otorgó jump'eel total 24 premios. Ku ejerció jump'eel monto beylíobe' u 100 mil pesos, yéetel juntúul aportación tí le 50 ti chuumuk por parte de FONART yéetel 50 ti chuumuk por parte de le IYEM.

26. Jayp'eel le najilo'ob xook áanta'ab yéetel u meyajilo'ob u beeta'al, u ma'alobkinsa'al, u ts'aabal u nu'ukulilo'ob yéetel u yila'al bix u meyaj

Ichil le ja'ab ku ts'aabal óojetbile' beeta'ab le meyajil je'elo'oba'.

- 1,046 Najilo'ob xook uti'al jala'ach beeta'ab le ba'axo'ob k'a'abet, u ma'alobkinsa'alo'ob u ts'aabal u nu'ukulilo'ob meyaj yéetel u yila'al bix u meyaj.

Beeta'ab meyajo'ob tí:

- 378 Najilo'ob xook preescolar.
- 442 Najilo'ob xook primaria.
- 190 Najilo'ob xook secundaria,
- 16 Najilo'ob xook medio superior
- 20 Noj najilo'ob xook nivel superior.

27. Máakalmáak le ba'axo'ob béeychajo'ob yéetel u meyajil u táakmuk'ta'al xook wa Impulso Escolar tí' le péetlu'uma'

Tu bisaj ka'ansaj le cha'ana' Impulso Escolar ba'ax yaan tí' bey ba'ax ku kaxtik noj bejo', tu le xooknalobo' 0 tí' 14 ja'ab tu u continuen wa ken tso'oko'obe' u xook nivel educación yanak tí' le mejora tí' le ma'alobil le yéetel educativos, yo'osal u K'u'ubul paquetes escolares ch'úupalobo', paalalo'ob yéetel adolescentes.

Kanp'eel ja'ab le Chúunul presente ma'alo'ob meyaj beetik Gubernamental, Ku u ts'aaik jump'eel nu'ukulo'ob 1,085,166 paquetes ba'alo'ob yo'osal xook yéetel 825,884 paquetes julajo'ob, Mochilas, xanab yéetel Chamarras, u alumnos u cursan le educación yanak, yéetel jump'eel inversión ku asab 512 millones pesos, tí' ma'alo'obile' beetaj ich u economía le familias yucatecas.

Yéetel le cha'ana' Impulso Escolar, jach páajtal óolal tí' Jaajal juntúul nuxí' esfuerzo, ts'ook u betpajal ichil le talam yúuchtal máano'on tí' jejeláas vertientes, u ts'ook apoyado le educación k ch'úupalobo', paalalo'ob yéetel adolescentes tí' le 106 méek'tan kaajilo'obo' tí' le noj.

U k'u'ubul ka'apéel julajo'ob, jump'eel mochila, chan xanab yéetel chamarras beetajo' tu'ux tu Múltiple, Primarias Generales, Primarias le T.u.m ichil máasewáal t'aan yaan yéetel Consejo Nacional tí' je'ela' xook.

U k'u'ubul le paquetes ba'alo'ob yo'osal xook beetajo' le tu'ux tu Múltiple, Primarias Generales, Primarias tí' le T.u.m ichil máasewáal t'aan yaan, Secundarias Generales, Secundarias tí' Educación yaabilajech yéetel Telesecundarias.

Le ka'atúul julajo'ob, jump'eel mochila, chan xanab, chamarras ku maquiladas tumen 2 mil familias artesanos yucatecos tí' asab u 90 talleres 9 méek'tan kaajilo'obo' (Tekit, Motul, Hunucmá, jo', na', Espita, Tekax, Temax yéetel Hocabá).

Yéetel le cha'ana' Impulso Escolar u ts'ook apoyado le xooknalobo' yéetel u familias, bey je'el bix u economía le familias ka u encargan u confección le prendas yéetel beyo' u fortalece u economía le noj yo'osal le letí' derrama u genera le cha'ana'.

